



2023 • 7

LXXVI. évfolyam • július

művelődés

közművelődési havilap





művelődés

közművelődési havilap

Szerkesztőségi tanács:

Egyed Ákos
Kása Zoltán
Péter István
Pozsony Ferenc
Széman Péter

A szerkesztőség:

Benkő Levente (főszerkesztő)
Balla Sándor
Demeter Zsuzsanna
Péter János
Rostás-Péter Emese

Postacím:

400183 Cluj-Napoca,
str. Gheorghe Lazăr nr. 30.,
O. P. 1. Cluj, C. P. 123
tel/fax: +40 264 434 110
honlap: www.muvelodes.net
e-mail: szerkesztoseg@muvelodes.net,
muvelodes@yahoo.com
Bankszámlaszám: Redacția Művelődés
RO57TREZ21621G335000XXXX
Adószám: 9549909

ISSN 1221 – 8693

Megjelenik a Kolozs Megyei
Tanács támogatásával
Apare sub egida Consiliului
Județean Cluj



Nyomdai előkészítés:

IDEA PLUS – Kolozsvár
Lapterv: Könczey Elemér
Műszaki szerkesztés: Nagy Andrea
Nyomdai munkálatok:
IDEA nyomda – Kolozsvár
Igazgató: Nagy Péter

Ára 5 lej



9 1771221 869233 07

Tartalom

Benkő Levente: Petőfi. Sokadszor 3

művelődés – 75

Csetri Elek: Petőfi Bem forradalmi seregében 4
Illyés Gyula: Petőfi halála 8
Alicja Majcher-Węgrzynek: Erdélyi körkép 13

petőfi 200

Császár József: Petőfi olvasni tanít 15
Kristály Anasztázia: Filius posthumus. Nicolae I. Pintilie Petőfi-versei 20

közösség

Szentes Stefánia: Magyar Ház, magyar oktatás Moldvában. 24

enciklopédia

Kiss László: Adalékok az 1843-as temesvári vándorgyűléshez. 27

Lapszámunk szerzői:

Császár József – gépészmérnök, tanár, Debrecen
Csetri Elek (1924–2010) – történész, Kolozsvár (1924–2010)
Illyés Gyula (1902–1983) – író, költő, Budapest (1902–1983)
Kiss László – orvostörténész, Csillizradvány (Szlovákia)
Kristály Anasztázia – tanár, doktorandusz, Csíkszereda
Majcher-Węgrzynek, Alicja (megh. 2020) – történész, Tarnów – Lengyelország (megh. 2020)
Szentes Stefánia – egyetemi hallgató, Lábnyik, Kolozsvár

A címlapon Petőfi Sándor és Szendrey Júlia szobra Koltón. Pogány Gábor Benő szobrászművész alkotása. A hátsó borítón a koltói Petőfi Sándor Múzeumnak otthont adó Teleki-kastély a somfától nézve. Demeter Zsuzsanna felvételei

Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. Kizárólag géppel írt vagy nyomtatott, valamint Microsoft Word programban szerkesztett elektronikus kéziratokat fogadunk el.

Támogatók:

Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület
RMDSZ – Communitas Alapítvány
Hargita Megyei Kulturális Központ
Hargita Megye Tanácsa
Kovászna Megyei Művelődési Központ
Kovászna Megye Tanácsa



Médiapartnerek:

www.szabadsag.ro
Szabadság
Erdélyi Magyar Havilap



Petőfi. Sokadszor



Januári lapszámunkban írtam volt arról, hogy az idei kulturális/közművelődési évfordulók között nem kevesebb, mint három két évszázadost és egy háromnegyed századost is ülünk. Utóbbi lapunk fennállásának hetvenötödik évfordulója; ha nem tévedek, éppen július volt, amikor ezerkilencszáznegyvennyolcban a Művelődés útjára indult. Bő fél esztendővel ezelőtt nem ígértem/-tünk semmilyen évfordulós csinnadrattát, legfeljebb csak munkát. Most is azon fáradozunk, hogy a lapunk közelmúltbeli gyűjteményéből könyvek borítói közé fűzzük az utóbbi harminckett évfolyam lapjai között csendesen meghúzódo legjobb tartalmakat. A nyomdagépek dolgoznak.

A három, egyenként kétszáz éves forduló közül egyik nemzeti imánk évfordulója, Kölcsey Ferenc kereken kétszáz esztendeje adta meg Himnuszunk végső tartalmát. A másik ilyen jeles esemény a magyar drámairodalom egyik remeke, Az ember tragédiája születése, Madách Imre kereken két évszázada vetette papírra alkotását. És akkor a harmadik kétszáz éves évforduló Petőfi Sándor születéséé, az a jubileum, amely Kárpát-medence-szerte, de azon túl is két esztendőre szóló kulturális/közművelődési esemény- és rendezvényt sort fakaszt.

A Petőfi-évfordulós eseményekről szólva azonban két mozzanatra, illetve példára mindenképp érdemes felhívnom a figyelmet. Mindkettő lezajlott már, de mindkettő a holnap tekintetében is fontos, és nem is akármilyen jelentőséggel bír. Az egyik egy székelyföldi kistáj, ezen belül is egy kis település kis közösségének a nagy szívéhez és nagy lelkéhez kapcsolódik. Petőfi soha nem járt erre felé, legfeljebb csak a közelben, olyan két-háromnapos gyalogútnyira. Tehát hiába keresünk itt olyan jelt, emléktáblát, plakettet, miegymást, amely Petőfi itteni, valamikori jelenlétét megörökítené – mint amilyeneket például Székelykeresztúron, a kelementelki Simén-kúria falán, Koltón, a kolozsvári egykori Biasini-szálloda homlokzatán és még sok más helyen látunk. Petőfi „csak” szellemiségében járt itt, ez a hely mégis, százhetvenöt éves távlatból is szívvel-lélekkel kötődik 1848–49-hez – s benne Petőfihez, természetesen. Ez a hely azért is kötődik az átlagosnál mélyebb érzésekkel 1848–49-hez, mert nagyon nagy árat fizetett 1848 decemberében, amikor a falut felperzselték, és ötvenkét lakóját lemészárolták az August von der Heydte báró, császári őrnagy elrendelte szabad préda alatt – egyetlen éjszaka. Olyasvalami történt akkor ebben a kicsiny székely faluban – szerencsére sokkal kisebb léptékben –, mint ami Nagyenyeden, Zalatnán, Abrudbányán – és másutt – 1848 őszén, 1849 elején. Köpec ez a kicsiny székely falu, ahol saját kezdeményezésből és önerőből olyan Petőfi 200-es emlékműsort raktak össze és adtak elő nemrég a helybeliek, hogy azt akárki és akárhol megirigyelhetné. De példa gyanánt legalább megnézhetné, mert ebben a párszáz lelkes faluban van az a lelkipásztor, az a tiszteletes asszony, az az énekkar, az a gyülekezet, gyermektől öregig, akinek/amelynek a közösség- és önépítő munkálkodásában a vasárnaponkénti igehirdetéshez és -hallgatáshoz például ilyen közművelődési alkalmak is társulnak. Olyan hely ez, ahol elképzelhetetlen, hogy unatkozó suhancok Petőfi-kötetet próbáljanak elégetni, s ha már nem sikerül, a patak partján eldobják... Márpedig ilyen is megtörtént, nem is olyan rég, Erdélyben, Köpec nagyságú, majdnem színmagyar településen.

A másik mozzanat, illetve példa, amelyről szólnék, az Petőfi másajkú, román megszólaltatásához kapcsolódik, és amiről jelen lapszámunkban is olvashatnak. Erdélyben, pontosabban a Bánátban egy Petre Oprișan nevű temesvári verselő úriember volt az, aki 1885-ben úttörőként ajánlotta a nem magyar ajkú közönség figyelmébe Petőfit, aztán pár év múlva Ștefan Octavian Iosif brassói irodalmár, költő, műfordító, a Román Íróársaság megalapítója kezdett el Petőfi-verseket románra fordítani. Pár évtizeddel későbbiek Eugen Jebeleanu câmpinai születésű költő, újságíró Petőfi-fordításai, amelyek közül az Egy gondolat bánt engemet-verseket Mă chinuie un gând címmel, román nyelven kétszer is volt alkalmunk kolozsvári március 15-i megemlékezésen hallani Elena Ivanca moldvai, botoșani-i/botoșani születésű kolozsvári színművésznő előadásában. Lúdbőr volt mindkettő.

De aligha tévedek, ha azt mondom, hogy Petőfi költészetének román nyelvű tolmácsolásában mindmáig az a Nicolae I. Pintilie iași-i/jászvásári műfordító tette a legtöbbet, aki azért, hogy jobban megértse Petőfit és összességében a magyar kultúrát, megtanult magyarul! Négy évtized alatt a teljes Petőfi-költészetnek közel felét fordította románra, 1996-ban megjelent, pár híján félezer Petőfi-verseket egybeölelő Poezii alese (Válogatott versek) című gyűjteményéből seholy nem talállok megvásárolható.

A példák közül lehet tanulni. Mindegyikből.



Petőfi Bem forradalmi seregében

A kolozsvári *Szabadság*ban 1849. augusztus 7-én rövid híradás jelent meg az elvesztett segesvári csatáról, amely csaknem Bem József, a hős fővezér életébe került. A cikk így végződik: „koszorús népköltőnk, a tűzlelkű Petőfi Sándor hír szerint elveszett”. Krizbay Miklós szerkesztő, Petőfi megdöbbsent barátja még hozzátette: „Nagyszerűbb nemzeti csapás lenne tisztelt barátunk elvesztése, semhogy a valóság esetében eddig hivatalos tudósítást nem kaptunk volna felőle. Minthogy pedig ily tudósításunk mai napig nincs, alaptalan mendemondának hisszük és valljuk azon hírt.” Pedig a hírt nem vaklárma szülte, hanem valóság volt. 1849. július 31-én – úgy, ahogy megálmodta – a harc mezején, a segesvári ütközetben, a Fehéregyháza és Héjjasfalva közötti síkon, az Ispánkút közelében, egy dzsidás lándzsájától megebevezve, elesett a „magyar

nép poétája” és a világirodalom egyik legnagyobbja.

Kalandos élet és gazdag költői pálya, 1848–49 forradalmának és szabadságharcának mozgalmas időszaka után érkezett el élete végpontjára. Miután az alföldi mészáros fiának a nyomorgó diák, „megbukott kóborló színész”, sorezredbeli szolgálat és segédszerkesztő sorsa jutott, bámulatosan rövid idő alatt a magyar irodalom legnépszerűbb költője lett, aki vezető szerepet játszott a március 15-i forradalmi eseményekben. Az 1842-ben, az *Athenaeum* hasábjain megjelent első versétől, *A borzótól* egészen a *Szörnyű időig*, az utolsóig, a bordaloktól és életképektől a politikai és szerelmi líra csúcsáig, mindössze hétvéti irodalmi működése alatt 21 kötetnyi verse, regénye, drámája, fordítása jelent meg. A személyi líra zsenyével indult, és a plebejus demokratizmus, a forradalom és szabadságharc ünneplő költőjének rangjára emelkedett. „Neve olyan ismeretes az országban, mint Hugo Viktoré Párizsban”, mikor az ellenforradalmi veszély fegyverfogásra készíti. Sok ifjú forradalmár társával csatasorba állott ő is, bizonyosságul annak, hogy népe „nem helóta-fajzat”, hanem együtt menetel a népszabadság és demokrácia Európájával. Mert nála a költemény nem volt hazugság, hanem egy volt életével, jellemével és tetteivel. S hogy őt, Petőfit, népének és az emberiségnek ezt a kincsét puskák, ágyúk és a halál százféle masinái elé akarják állítani, egy katonán és két költőn – Bem Józsefen, Vörösmarty Mihályon és Lisznyai Kálmánon – kívül senki sem akadt, aki megborzadt volna e gondolatra.

A katonaruhás költő „szép élete” akkor kezdődött, mikor Kossuth serege még „örökös retirádák”-kal hátrált a minden oldalról támadó, messze fölényben lévő császáriak elől. Először Debrecenben, a „cívus városban”



Ünneplő nép a segesvári piacon. Forrás: Vasárnapi Ujság, 1909/32.



Petőfi a táborban. Révész Imre vázlata. Forrás: Vasárnapi Ujság, 1899/32.

szolgált. Az „obsitos katona” tudását a forradalmi hadsereg újoncainak kiképzésében hasznosította, kétszáz alföldi parasztgyerekből kellett „kétszáz katonát csinálnia”. Az ország legnépszerűbb költője azonban meg tudta találni az utat a katonai keretek között is a nép egyszerű fiainak lelkéhez. Az eke szarva helyett most kardot ragadott legények emlékét meg is örökítette a *Tiszteljétek a közkatonákat* című versében, és biztosak lehetünk abban, hogy nem a habsburgi hadsereg hírhedt „drill”-jének kegyetlen formalizmusára nevelte őket, hanem a komoly harcban szükséges fegyverkezelés mellett hazaszeretetre, helytállásra és meg nem alkuvásra.

Petőfi forradalmár-katona volt, s a „forradalom fegyelme más, mint a kasszárnyáké”, ahogy Illyés Gyula mondja; s így nem csodálkozhatunk, ha Petőfi ismételtlen összetűzött „goromba tábornok”-okkal, hol az uniformishoz szükséges „nyakravalóhordás végett”, hol egy tábornokra kompromittáló levél közzététele miatt. Azért is választotta működési helyül Bem, a forradalmár-tábornok seregét, akihez rövidesen olyan viszony fűzte, mint fiút az atyjához. Nem véletlenül nevezte Bem a költőt „fiam”-nak, és Petőfi nem szép szavakat akart mondani rajongva szeretett tábornokának – aki a sebesült jobb helyett bal kezével tűzte mellére a Katonai Érdemjelet –, mikor így szólt: „Tábornokom, többel tartozom önnek, mint atyámnak; atyám csak életet adott nekem, ön pedig becsületet.” A lengyel forradalmár-tábornok és a bécsi barikádharcok hősi parancsnoka Petőfi szemében „Osztrolenka véres csillaga”,

„A szabadság régi bajnoka” és az oszt-rák erők fölötti győztes erdélyi hadvezér. Bem pedig – a rab hazájáért küzdő Mieczkiewicz honfitársa – megtanulta becsülni a harcra lelkesítő forradalmár költő szavát és életét. Azért írta Kossuth Lajoshoz szóló levelében, hogy Petőfi „eszméi, bátorsága és ügyessége nagy szolgálatokat tettek nekem”.

A bécsi forradalmi erők volt főparancsnokának kinevezésével a Honvédelmi Bizottmány élén álló Kossuth az erdélyi hadsereg fővezérségére nemcsak kiváló talentumú és képzettségű tábornokot állított, hanem a néphez közel álló forradalmárt, aki intézkedéseivel, szózataival, beszédeivel és tárgyalásaival szolgálta az abszolutizmus elleni harc és a népek megbékélésének ügyét. A forradalmi hadsereg, amelynek élére állott Bem kiáltványának szavai szerint, „a közös népszabadságért harcol, azért küzdenek soraiban mindenféle népfaj ivadécai, miáltal egyszersmind az európai népszabadság előharcosául lőn felszentelve”. A szabadságharcos ősz tábornok személyes bátorságával is magával ragadta katonáit, és népszerűsége tett szert az erdélyiek között. Nemcsak a székelyek rajongott „Bem apó”-ja lett, hanem demokratikus intézkedéseivel megbecsülést vívott ki magának a román nép előtt is, amelynek fiai szintén ott harcoltak seregében. Bem méltán hivatkozhatott arra, hogy seregében „mindenféle népfaj ivadécai” harcolnak, hiszen a magyarok mellett ott küzdött Bem oldalán a bécsi légión, aztán lengyel, olasz, szlovák katonák; Anton Kurz, Bem hadititkára német volt: velük egy sorban véreztek a csucsai

győzelemtől a segesvári csatavesztésig román újoncok is.

Ilyen volt hát Bem serege, ahova 1849. január közepén – kis családját odahagyva – Petőfi igyekezett. A Debrecen–Nagyvárad–Kolozsvár–Dés–Beszterce–Marosvásárhely útvonalon haladt, majd dél felé vette útját. Menet közben, az egyik medgyesi vendéglőben egy honvéd rohant feléje. Lisznyai Kálmán volt, a „palóc költő”. „Sírva csókolt össze-vissza. Utóbb egész szenvedéllyel tört ki: »Hát nincs már ember Magyarországon, hogy téged, a haza büszkeségét is kockára tettek?»” – jegyzi fel a találkozóról Petőfi útítársa, egy ismeretlen naplóiíró, aki számára aztán január 24-e felejthetetlen napként maradt meg. Ő írja le, hogy a Medgyes és Nagyselyk közti országúton nagy létszámú csapattal találkozott, amelynek parancsnokával Petőfi szóba elegyedett. A tiszt megkérdezte:

– Mi a neve a százados úrnak?

– Petőfi.

– A poéta? – kérdi egy erős hang a huszárok soraiból.

– Igen.

E szóra, mint varázsütésre felriad a hallgatag völgy s ezer torok »éljen« kiáltása mennydörgött végig a hegyek közt, s áradatként megindult ez az egész tömeg szekerünk felé, melyben Petőfi lánggra gyúlt arccal, a meghatottságtól mintegy átszellemülten állt, s levett sapkával nyújtotta kezét a feléje tolongó székelyeknek.”

Az ország legnépszerűbb költője meg tudta találni az utat a katonai keretek között is a nép egyszerű fiainak lelkéhez.

Január 25-én este érkezhetett Szélindekre, ahol Bem visszavonulóban lévő serege pihent. Bizonyára mindjárt jelentkezett Bem szállásán, aki aztán tábornoki századosnak nevezte ki. Rövidesen megismerkedett a hadsereggel is. Forradalmi szellemtől áthatott sereg volt ez, hiányos felszereléssel és egyenruhával, sokszor katonafegyver helyett vadászpuskával a vállán, nemegyszer ronggyá foszlott köpenyekben és lábbelivel, de valamennyien lelkes, halálmegvető és elszánt harcosok, akik csonttá fagyott göröngyökön és süllyedő sárban, hózivatarban és tűző nap-sütésben hűségesen követték ősz vezérüket, aki alig tudott egy-két szót magyarul, de ezek a szavak rohamra



Ünnepelő gyülekezet a segesvári Petőfi-szobor előtt. Goszleth István fényképe.
Forrás: Vasárnapi Újság, 1899/32.

és az ellenség legyőzésére buzdították a katonákat. Nem csoda, hogy az erdélyi hadsereg olyan kiváló témája lett a szabadságdalnak Petőfi számára.

A székely katonák a költő megérkezése napján először Bem, aztán Petőfi szállása ablakainál tisztelegtek: élnekelték a francia forradalom indulóját, a *Marseillaise*-t és a lengyelek szabadságdalát, a *Búsul a lengyelt*. Petőfi behívta szobájába az énekeseket, dohánnyal és borral kínálta őket, miközben olyan cifrán szidta a németet, hogy „mi fuldoklásig neveltünk” – írja a szemtanú.

Nemcsak a fővezér és a közkatonák, hanem a tiszték is szeretettel vették körül a költő századost. Bem tisztikárában működött Teleki Sándor, a „vadgróf”. Petőfi költői barátja, aki később az emigrációban Victor Hugóval köt barátságot, és Garibaldi seregével lép partra Marsalánál. Ott volt Czetz János, a 27 éves tehetséges tábornok és kiváló emlékiró; Csutak Kálmán, ez a bátor őrnagy, következetes demokrata, a román néppel való megbékélés őszinte híve; Bethlen Gergely, a Mátyás-husárok parancsnoka, aki később az olaszországi magyar légió egyik szervezője lesz; aztán a legendás hírű Kiss Sándor ezredes, Tömös védője, aki sebesülten esett fogságba, megmérgezte magát, és „mint hős és szabad ember halt meg, a haza és szabadság nemtője viraszt emléke fölött” – amint a székely

történetíró sírkövére véste. Közöttük volt még Anton Kurz is, ez a németországi származású demokrata történetíró, a Bemért rajongó szászöldi újságíró, a sereg hadititkára, akivel Petőfi gyakran dolgozott egy szobában, katonai irományok szerkesztésével foglalkozkodva.

Február 4-én, egy vasárnapi napon, Vízaknán esett át a költő a tűzkereszteségen, „ott volt a jobbszárnyon – írja a szemtanú –, ki tajtékzó lován megvetve a félelmet, a halált, lelkesített, bátorított mindenütt...” Petőfi részt vett a következő napok csatáiban is, szuggesztív erejű haditudósításokat küldve a február 4–7. közötti harcokról, és egy felejthetetlen verset, címe: *Négy nap dörgött az ágyú*. Ekkor Bem Déva felé vonult vissza, s ott erősítéseket kapva február 9-én a Sztrigy felé indult, hogy megnyerje híres csatáját a piski hídnál. A veszélyektől lehetőleg mindig óvott Petőfit pedig egy nappal előbb egy szálítmánnyal Debrecenbe rendelte.

Március elején ismét Bem mellett volt, majd újabb debreceni megbízatás után április 11-én ismét visszatért Bem seregéhez, aki időközben tönkrevverte Puchner tábornok osztrák, és a segítségére siető Szkarjatyin orosz seregét (ez volt az első cári intervenció 1849. február és március havában), bevette Szebent és Brassót, a Kárpátokon túlra üldözve az ellenséget. Mindenütt nagy volt a lelkesedés. Széltében-hosszában

Petőfi verseit szavalták, a „vörös republikánus” Táncsics lapjában, a *Munkások Ujságában* megjelent Petőfi híres verse, az *Itt a nyílám*, amelyben a költő a köztársaságot élteti.

1849 áprilisában Petőfi részt vett Bem bántási hadjáratában, s „vitéz tábornoka” őrnagyi rangra emelte, s neki is kijutott a Bemet fogadó lelkesedésből. Lugoson például – mikor Petőfit meglátta Bem kíséretében – „a nép lelkesen megéljenezte a költőt”. Mikor Bem meg szemlélte a Temesvár köré összpontosított seregét, ott lovagolt kíséretében Petőfi is. Lendvai Miklós, a bántási Petőfi-hagyományok kiváló gyűjtője így ír erről: „A katonák rögtön felismerték kihajtott inggallérról és nem kevésbé lelkesen megéljenezték, mint hadvezérlüket. – Petőfi komolyan, katonai tisztelegéssel fogadta az üdvözléseket, Bem pedig – aki egyébkor mindig komornak mutatta magát – mosolygott és láthatóan örült annak, hogy az ő »kedves Sándor«-át – mint Petőfit nevezte – oly szép ovációkban részesítik.” Hozzáteszi még, hogy a szemle annyira fellelkesítette Bem katonáit, hogy utána szakadó esőben Petőfi *Nemzeti dalát* kezdték énekelni.

Mikor Bem megszemlélte a Temesvár köré összpontosított seregét, ott lovagolt kíséretében Petőfi is.

Karánsebesen írta híres versét, *A székelyeket*, és a hadsereg szellemének ápolására egy régebbi versét. A *Csata dal*t saját költségén kinyomatta, szétosztva a példányokat a katonák és a lakosság között. Mint Bem segédtszjtje, részt vett a jelentések összeállításában, és mint lelkes haditudósító izgalmas és hű képet festett a katonai eseményekről, Bem hadseregének győzelmes harcairól.

Munkái, amelyek kötetekben, röplapokban és újságokban sok tízezer ember között forogtak közkézen, ott simultak a forradalmi hadsereg nem egy katonájának zsebében. Vadnai Károly, a későbbi népszerű író, aki 16 éves korától végigharcolta a szabadságharcot, éppen hasonló eseteket említ emlékirataiban. Vadnai egy Bene Pál nevű székely fiúval együtt szolgált 1850-ben, a szabadságharc leverése után osztrák seregre sorozva Villafrancában. Mindketten zubbonyukban hordozták



A küldöttségek felvonulása a fehéregyházi ünnepélyre. Forrás: Vasárnapi Ujság, 1909/32.
Képek: Szabó József gyűjteménye, Fehéregyháza

Petőfi verseinek 1844-es kiadását, együtt szavalták a költő verseit, s mikor egy-egy igeszón fennakadtak, öszszevetették példányaikat. Vadnai, Bene példányát megfordítva, látta, hogy annak hátán füstös lyuk sötétlik. Érdeklődésére, hogy mi legyen az, Bene, Bem egykori hadnagya elmondott egy történetet. A szabadságharc alatti szolgálata idején zubbonyára két belsőzsebet varratott. „Egyikbe tettem – mesélte – néhány kedves levelemet s a debreceni *Közlönynek* azt a számát, melyben hadnagynak neveztek ki. A másikba a *Verseket*. Így volt az Ojtozi-szorosban is, midőn sűrű puskaropogás közt előre törtünk. És aztán ez a példány fogta föl az egyenes szívemnek röpködő muszka golyót. Nézd, itt van az óraláncomon maga a golyó is. Annak én csak egy kis ütését éreztem. Hogy a *Verseket* nélkül másként lett volna, azt csak a harc után tudtam meg. A golyó tizenöt lapot bírt átlukasztani. Így mentette meg az életemet Petőfi.”

Petőfi, aki május 6-án Klapka tábornokkal való összetűzése után lemondott őrnagyi rangjáról, csak július végén tért vissza a hadsereg kötelékébe. Az eltelt időszakban nagy események zajlottak.

A tavaszi hadjárat győztes csatái után, április 14-én a debreceni Nagytemplomban megtörtént a Habsburg-dinasztia trónfosztása, aztán következett Budavár visszafoglalása, az osztrák hadsereg kiszorítása az or-

szágból. De aztán Ferenc József segélykérésére Magyarországra zúdult a cár hadseregének kétszázezer katonája, s az ellenforradalom egyesült seregei fokozatosan visszavonulásra kényszerítették a forradalmi erőket.

Petőfi, a forradalom és szabadságharc költője a vész napjaiban először Damjanicshoz, a „vörössipkások tábornoká”-hoz akart csatlakozni, de aztán Bem hívó levele arra bírja, hogy július 18-án Mezőberényről elinduljon utolsó erdélyi útjára, és mindhalálig kövesse dicső tábornokát. Családját Tordán hagyta, majd Petőfi Egressy Gáborral kereste Bem seregét, amely hol itt, hol ott vívta kétségbeesett harcát a cári csapatokkal. Nehezen találta meg, mert Bem időközben betört Moldovába, és ott tett kísérletet arra, hogy a szabadságharcot kiterjessze. Végre, július 25-én megtörtént emlékezetes találkozója Bemmel, amelyről utolsó levelében így ír a költő: „Bemmel Bereckben találkoztam; megálltam hintaja mellett, s köszöntem neki, ő oda pillant, megismer, elkiáltja magát és nyújtja felém karjait, én fölugrom, nyakába borultam, összeöleltük és csókoltuk egymást, »mon fils, mon fils, mon fils« (fiam, fiam, fiam), szólt az öreg sírva. A körülálló népség azt kérdezte Egressy Gábortól, hogy »fia ez a generálisnak«. Hiába, a nehéz napokban Petőfi a szabadságharc kipróbált vezéréhez siet, Bem pedig fiaként fogadta, mert seregének szüksége volt Petőfibre, a szabadság

elszánt dalnokára. 1849 júliusában, mikor másutt az árulás, megalkuvás és csüggedés kezdett erőt venni a szabadságharcos hadakon – csak az erdélyi hadsereg volt már az egyetlen forradalmi fegyveres erő, vezére a forradalmár-katona, aki ugyanazt fejezte ki fegyverrel, amit a költő fejezett ki tollal: a megalkuvás helyett a forradalmi harcot a végsőkig.

Ennek jegyében vívta meg Bem serege a segesvári csatát, amely annyi más katona mellett Petőfi életébe került. Hiába óvta őt Bem, Petőfi nem kímélte magát, s viharban forgó falevéleként sodorta el a vesztett csata szörnyű fergetege. Hiába kerestette ősz vezére, emberei nem találták, de szavahihető szemtanúk állították, hogy belekerült az ellenséges csapatok gyűrűjébe. Halálát nem látta senki, sírhelyét senki sem ismeri, de ma már nem vitás: ott esett el.

Bem szétvert hadserege azonban, ha megfogyva is, de megtörve nem, a megmaradt tépett zászlókkal és a zsebben néhány patronnal, élén ősz vezérével egy hét múlva bevette Nagyszebent. Mikor pedig minden összeomlott, Bem, az európai szabadságharcok önzetlen hőse, hű katonáitól kísérvé, oldalán egy vászontarisznyával – ez volt minden vagyona – elhagyta az országot Orsovánál, de a világ megbecsülése kísérte.

A hős lengyel tábornok nevét és tetteit fénylő aranykeretbe foglalta költő-hadsegéde, aki vezére oldalán hat csatában vett részt.

Petőfit és Bem seregét a harcok tüze ötvözte össze. A hős lengyel tábornok nevét és tetteit fénylő aranykeretbe foglalta költő-hadsegéde, aki vezére oldalán hat csatában vett részt, és hősiességéért érdemrendet és őrnagyi rangot kapott tőle. Mennyire igazak Dienes András szavai, aki egész életét Petőfi szabadságharcos szerepe és halála körülményei tisztázásának szentelte: „... ha volt valaki a világ irodalmában, aki meghalt azért, amit megénekelt, akkor ő volt az; ne feledd, nincs rajtunk kívül nép, mely legnagyobb költőjét legnagyobb szabadságharcában vesztette el”.

(1969/7)



Illyés Gyula |

Petőfi halála

*Az ország forrt
az izgalomtól,
a vágytól, hogy bár
feltámaszthatná a költőt,
akit könnyelműen
a csataterre, a halálba
engedett.*

A segesvári csata után még harminc évvel is országos megdöbbenést, rengeteg újságcikket, képviselőházi interpellációt idézett elő a hír, hogy Petőfi Sándor nem esett el a végzetes ütközetben, hanem él. Szibériában ólombányában sínylődik. Ezt egy Manasses Dániel nevű ember terjesztette. Azt állította, hogy mint fogoly honvéd, maga is Oroszországban raboskodott, 2775 társával egyetemben. „Ezek közt volt egy Petőfi nevezetű – mondta –, akivel többször személyesen beszéltem.” A vizsgálat rövidesen kiderítette, hogy Manasses sose beszélt Petőfivel, közönséges kalandor; nem fogoly honvédként orosz ólombányában, hanem tolvajlások miatt Nagyváradon raboskodott. De sokan még akkor is hittek neki, amikor ez már nyilvánvaló lett. Az ország forrt az izgalomtól, a vágytól, hogy bár feltámaszthatná a költőt, akit könnyelműen a csataterre, a halálba engedett. A segesvári ütközet után egy-két napra nagyjából már bizonyos volt, hogy a költő ott lelte halálát. De hányan vélték őt látni azután is, midőn már felesége férjhez ment. Voltak, akik Zilahon látták, mint deszkát áruló székelylegényt, mások Göcs vidékén, drótosót áruházban. Egyik hajdani iskolatársa, Káplai Lajos evangélikus pap írásban és férfiszavával erősítve állította, hogy hajlékában vendégül is látta. Nagybánya környékén egy nőgyelet hónapokig őrködött fölötte és táplálta, mert akkor ott rejtőzködött. Egy földbirtokosnő a Balaton mellett rejtegette. Egyszer még saját sógor-nagybátyja, Bathó Ignác is kiségette húszerivel. De adtak neki lelkes hazafiak szállást Hódmezővásárhelyen, a Felvidéken, Londonban, sőt Amerikában is. Még Manasses meséje előtt két lengyel forradalmár, Malinowski és Wisniewski Szibériában találkozott vele. Hasztalan cáfolták meg sorra a híreket, minden új mendemondának azonnal akadt hívője. Ferenczi Zoltán egész könyvet írt róluk. Már ismertem a halála körülményeire vonatkozó újabb adatokat, már elvégeztem ezek alapján azt az utólagos nyomozói munkát, amelyről itt

beszélni szeretnék, már kétségtelennek tarthattam azt is, hogy pontosan hol és mikor halt meg, amikor egy újabb hír hatása alatt magam is meginogtam. 1936 nyarán egy bécsi lap közölt nagy cikket arról, hogy egy szibériai faluban írásos adatokra bukkantak; ezek szerint a múlt század második felében élt ott egy Petrovics Sándor nevű magyar száműzött, 1864-ben halt meg. Azonnal írtam egy orosz írói egyesületnek, diplomáciai testületekhez fordultam: derítsék ki, mi igaz ebből; szerezzék meg, juttassák el hozzánk azokat az iratokat, minden sort, ami attól a Petrovics Sándortól hátramaradt, hátha magyar betű is akad köztük, hátha vers is akad köztük, mert leghitelesebben a vers után állapíthatnánk meg, valóban Petőfi élt-e ott; a vers a költő legbiztosabb személyi igazoló irata.

Az derült ki, hogy a múlt század második felében valóban terjesztettek kéziratban oroszul olyan forradalmi Petőfi-verseket, amelyeknek nincs magyar eredetije. De az is kiderült végül, hogy ezeket orosz forradalmárok írták, s az akkor már Oroszországban is ismert magyar költő nevét csak álnévként, fedőnévként írták – mintegy engesztelésként, vagy tán kihívásként – verseik alá. Lényegében tehát én is becsapódtam.

Nem kaptam semmit. Csak azt, hogy magam is átérezhettem a hajdani Petőfi-várók izgalmát, oly megható hiszékenységet. Meg lehet érteni ezt a majd félszázadig tartó bizonytalanságot, a remény szülte kételkedést. A segesvári csatában bár sokan látták a költőt, a senki sem látta. Illetve, akik bajtársai közül esetleg látták meghalni, azok is meghaltak vele együtt a kozákok kardvágásai és lándzsaszúrásai alatt. Voltak szerencsés megmenekültek, akik visszapillantva futtukban az orosz túlerő elsöprő rohama elől, még felismerni vélték őt, amint szintén menekült. Ahányan ekkor még állítólag látták, annyiféleképpen mondták el, hogy merre és hogyan látták. Az egyik szerint, a sereg felbomlása után Zeyk



Az 1916-os román betörés hírére Segesvárról elmenekített Petőfi-szobor helyén, az akkori Vármegyeház – mai Városháza – előtt 1959-ben, 43 év után Petőfi-mellszobrot avattak, Romulus Ladea román szobrász alkotását

Domokos vette maga mellé a nyeregbe (az, aki amikor megadásra szólították, az orosz vezérkar előtt föbe lőtte magát). A másik szerint egy kukoricás felé rohant. A menekülésben természetesen mindenki magával törődött; ha az utolsó pillanatok szemtanúi előre tudhatták volna, hogy ők megmenekülnek, a költő pedig elesik, ha tehát módjukban lett volna megfigyelni az eseményeket: tudósításaikat csak akkor fogadhatnók el megbízható tanúságnak. Tekintetüket azonban azokban a percekben nyilvánvalóan a rémület vibráltatta; jelentésüket tehát csak apró emlékdarabkákból állíthatták össze. Sokan csak később tudták meg, ki is volt az a férfi, akinek alakja akkor egy pillanatra elsuhant előttük. Ezek persze mással is összetéveszthették. Akad tanú, aki azt állította, hogy a költőt is elevenen temették el. Gróf Haller Józsefnek is ez volt a véleménye, mindvégig bizonyítani is igyekezett. Mendemondának is iszonyú. Viszont az bebizonyosodott, hogy valóban temettek el eleveket, többek közt egy Orosz Ferenc nevű közkatónát. A költő tetemét sem látta senki olyan, aki előzően ismerte, aki tehát kétségtelenül felismerhette a halottak között.

Júlia is hasztalan kereste, egyéni módján, egyéni útjain. E célból is, hogy a csatateret bejárja, mint tudjuk, külön ruhát csináltatott, erősen férfiruhaszerűt, magyaros zsinórzattal. Mentsége most is van, a különbség, amely még furább dolgokat sugall neki. Szabad ég alatt, réten akar háltni. Aztán egyszerre

a színészetre érez tehetséget s vágyat oly sürgetőt, hogy még férje keresése idején is föllép, Désen. Aztán teljesen férfiruhában jár. Majd, meghallván, hogy Bem Törökországban megbetegedett, azt akarja ápolni, s ezért – herceg Liechtenstein osztrák császári tisztet keresi fel, útlevel végett, többször is; aztán a herceg keresi fel őt néhányszor, a mendemonda szerint már nem útlevelügyben, mert hisz Júlia nem utazik el. Mihelyt bizonyosra veszi – elsőnek az országban – férje halálát, ismét férjhez megy, így védekezik a rágalmak ellen. Amely most már csak új pletykanyagul is hirdeti: a tetemet azért nem lelik, mert nincs; a költő él, s csak azért nem áll elő: mert hűtlen feleségét kíméli. S ez akkor sem változik, amikor szegény Júlia 1867-ben ezerszeresen megbűnhődve azért is, amiért nem volt felelős, elpusztul ingerlékenyen, búskomoran, rákban.

Egyetlen szemtanú akadt, aki közvetlenül az ütközet után nyugodtan, tárgyilagos szemlélő módjára figyelhetett az eseményeket és a csatateret, báró Heydte osztrák ezredes. Vallomását néhány éve ismerjük. Ő maga személyesen sosem nyilatkozott a nyilvánosságának. Jelentése, melyet Albrecht főherceg felszólítására írt, csak az összeomlás után vált ismeretessé; dr. Deák Imre találta meg a bécsi császári titkos levéltárban, és Mikes Lajos tette közzé 1930-ban, Szendrey Júliáról kiadott könyvében. Petőfi haláláról kétségtelenül ez a jelentés a legpontosabb dokumentum.

A nyolcvan év után napvilágra került adatok megegyeznek az eddig hiteltelnek tartott vallomások adataival; vagy helyreigazítják és kipótolják azokat. A hatalmas bűntény világosan áll előttünk. Rekonstruálni tudjuk a színtérré lépő áldozat gyanútlan nézelődését, a gyilkosok kiugrását, aztán a holttest fekvését. Az újonnan megismert és helyreigazított adatok alapján egy rendőrségi nyomozás bizonyosságával állapíthatjuk meg az események lefolyását. Erre vállalkozom.

A költő nem kereste a halált; ezt régebben is tudtuk, de nem felesleges még egyszer megállapítani. Írt verset arról, hogy csatateren szeretne meghalni; de most nem akart meghalni. Életének kevés korszaka van, amelyben úgy tele van tervvel, munkavágygal, mint éppen akkor, amikor Mezőberényből Erdélybe indult. Amerre a csapatok vonulnak, ő azt nézi, hol találná meg azt a legmegfelelőbb csendes zugot, ahol kis családjával végre nyugalmas, békés ott-hont alapíthat. Írt verset ő arról is, hogy ősz nagyapaként unokái körében leheli ki majd lelkét.

De akkor már nem volt csendes zug Magyarországon, és még kevésbé Erdélyben.

*A költő nem kereste
a halált; ezt régebben
is tudtuk, de nem
felesleges még egyszer
megállapítani.*

Az erdélyi magyar hadsereg, mint a bekerített nemes vad védekezik, ugrik ide-oda, osztogatja halálos karmolásait. Egységes hadvezetés már nincs, a magyar sereg körömszakadtáig, már vaktában küzd: stratégiája a kocsmában egyedül verekedő legényé, aki legelőször is a lámpát üti le. A költő július 25-én csatlakozik Bem seregéhez; a sereg Marosvásárhely felé menetel, hogy kiköszörülje a magyar arcvonalon esett csorbát, megmentse a Székelyföldet, megakadályozza az északi és déli orosz hadak egyesülését, s együttes kinyomulását az Alföldre. Ez a magyar csapat, a fővezér serege, a korabeli adatok szerint összesen 2700 ember. Július 31-én, Segesvárnál találkozik az első orosz sereggel – ugyancsak a korabeliek véleménye szerint –, 16 000 gyalogossal és lovassal, akiket 24 ágyú támogat. Bemnek nincs más választása, minden percben nyakába kaphatja a második orosz sereget is. Fölállítja hadsereit, és támadást rendel.



Petőfi 170 éve, 1849. július 31-én tünt el a Segesvár melletti csatában

2700 ember 16 000 ellen, gondoljuk el. A hatszoros túlerőben levő oroszok úgy fogadták ezt, ahogy illik: istenkísértésnek. Ez is hozzátartozott Bem tervéhez. Számított arra, hogy az oroszok ezt az ő fejlődését csak színlelt támadásnak vehetik, az ő katonai képzeletük szerint az előttük levő magyar csapat csak része lehet a nagyobb seregnek, tehát annak a képzelt csapatnak a rohama ellen is fel fognak készülni, erejüket arra tartogatják. Jól számított. A zavarba ejtett oroszok reggel 6-tól délután 5-ig türik, bár egyre idegesebben, hogy a sebesült vadmacska arcukba ugorják, torkukat keresse. Bem tervének már-már második fele is sikerül: az a hajmeresztő merészségében is egyszerű elgondolás, hogy elveszi az ellenség ágyúit, és azokkal lövi szét a kozákokat. Csinált ő már ilyesmit.

A magyar seregből mintha minden katona átvette volna az öreg vezér elszántságát és zsenialitását. Az ütközet győzelemmel kecsegtet. A huszárok Segesvárig nyomulnak, a 14–16 éves gyepektűzerek ingujjra vetkőzve mozgó alakokra célozgatnak, az egyik orosz vezért, Szkárjátyint el is találják. De öt óra felé az óriás végre ráébred, hogy a sötétség beállta előtt már sem a földről, sem az égből nem érkezhettek több magyar az eddigiek mellé. Megrázkódik, s most ő indul rohamra. A vezérek, hogy a megszegyénített, a nagy veszteség és Szkárjátyin eleste miatt amúgy is felingerelt sereg harci kedvét még fokozzák, elnézik, hogy: nincs hadifogoly!

S elnézik, hogy a katonák kifoszthatják azt, akit megölnek.

Amikor az oroszok támadásának vad zsvivaja, fegyverropogása három oldalról is felhangzott, a költő a csalitér fölélt, a leégett Fehéregyháza falu előtt állt, nem messze a kötözőhelytől. Nem sokkal előbb kabátujjával a szemét törölgette, egy lecsapódó ágyúgolyó arcába vágta a port. Minden valószínűség szerint a sebesülteket kötöző orvos, Lengyel József látta őt életben utoljára.

Ennek a tanúvallomását, noha annak idején sokan kétségbe vonták, mi az újabb adatok alapján hitelesnek fogadhatjuk el. A költő fegyvertelenül vett részt az ütközetben; katonaruhája sem volt, nem volt ideje csináltatni, csak öt napja csatlakozott a sereghez. A vezérkarhoz. Bem mellé osztották be; előző nap a költő már intézkedett is a hadsereg szervezetét illető dolgokban, magára vállalta, hogy Bem tábornok útján valakinek kifizetteti az állam részére átvett lovak árát. Tehát ténylegesen Bem mellett dolgozott, azzal állandó összeköttetésben volt. E feladatnak átmenetileg polgári ruhában is megfelelehetett. Az orvos szerint fekete pantallót, vitorlavászon zubbonyt, pörge kalapot viselt. Máshonnan tudjuk, hogy inget, mióta módja volt rá, mindig finomat hordott. Meglátjuk, mindez miért fontos.

A kisdied sereg nem tudott a túlerőnek ellenállni, a hadrend felbomlott, alig ezer lépésre a kötözőhelytől. Az orvos azonnal felismerte a veszélyt. „Rákiálték – írta később –, odamutaték az

eseményre. Ő oda maradt s csak annyit mondott, potomság. Én rámutaték a balszárnyra, hol a tábornok is futott. Petőfi szemét oda veté, szó nélkül megfordult s futni kezdett ... Utánunk két ezred dzsidás.” Mikor a faluból már jól kijöttek, látták, hogy egy másik ezred dzsidás, a Küküllő mentén fölfelé haladva a leégett falu után mintegy másfél mérföldre derékszögben elvágta a menekülés útját. Ebből a gyűrűből csak a lovasok tudhattak még idejében úgy-ahogy kijutni. Az orvos lóháton volt. A költő gyalog. „Engem – folytatja az orvos – lovom a körön kívül segített. Egy dombra érve visszaneztem, s Petőfit hittem felismerni.” Fedetlen fővel, széteresztett ingnyakkal, lengő zubbonyban futott. Lengyel tehát Fehéregyháza fölött, Fehéregyháza és Héjjasfalva közt látta őt utoljára.

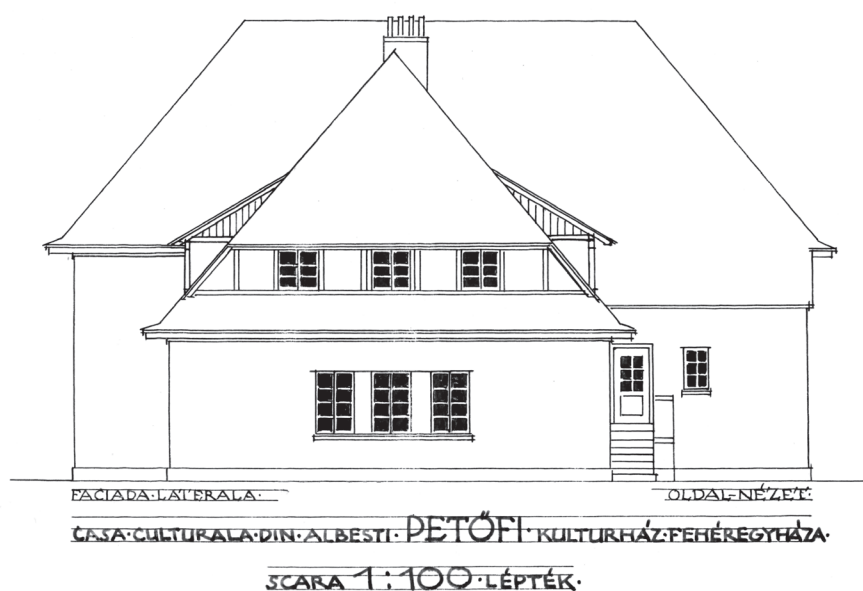
Itt látta őt már holtan, nem sokkal később a nyolcvan év múlva jelentkező tanú, Heydte ezredes. De vajon valóban az ő tetemét látta-e? Az ezredessel később az orvos, Lengyel is beszélt, de szavaiban úgy, mint azokat Lengyel közvettette, volt némi homály.

Minden valószínűség szerint a sebesülteket kötöző orvos, Lengyel József látta őt életben utoljára.

A bécsi császári titkos levéltárból előkerült egyetlen hiteles jelentése azonban pontos és világos. Magyar fordításban szó szerint így hangzik: „Azonnal, mihelyt a felkelősereg maradványai a bekövetkezett lovassági roham után a július 31-én Segesvár mellett vívott ütközetben Héjjasfalva felé menekültek, kozák rajok keltek át Fehéregyházán és Fehéregyháza fölött a Küküllőn is, ily módon elvágta nagyon sok menekülőnek az útját, ezeket mindjárt le is kaszabolták.”

Tehát pontosan úgy, ahogy Lengyel is mondta.

„Én – folytatta az ezredes – az országúton lovagolva a kozákok után siettem, amikor közvetlenül a forráskút-nál Fehéregyháza és Héjjasfalva között, egy leszúrt felkelő tiszt mellett, aki már nadrágjáig le volt vetkőztetve, több, vérrrel bemocskolt iratot láttam heverni: valószínűleg a kozákok találták azokat a tiszt kirablása közben, s megint eldobálták, mert rájuk nézve nem volt értékük. Én mégis azt hittem, meg kell nézennem az iratokat. A mellém beosztott



A fehéregyházi Petőfi-kultúrház Kós Károly által készített, meg nem valósult terve

egyik kozákkal felszedtem az iratokat, és nagyon megörültem, hogy egy akkor igen fontos okmány került a kezembe, mert az egyik irat Kemény Farkas jelentése volt Bemhez...” (Csapatái állásáról.) „A holttesttől néhány lépésnyire körülbelül 100 darab magyar dekoráció is feküdt, zsineggel összefűzve. Valószínűleg ezt is a halottnál találták a kozákok, és a nagy sietségben megint elhullajtották.”

„A lelet, amelyből arra kellett következtetnem, hogy a halott tisztnek Bem mellett volt állása, arra bírt, hogy közelebről szemügyre vegyem a holttestet, vajon nem ismerem-e rá benne valami régebbi ismerősömmre. De a halott előttem teljesen ismeretlen volt, sovány, kicsiny, száraz arcú, nagyon határozott kifejezéssel és nagy fekete körszakállal. Nadrágja fekete pantalló volt.”

„Később közölve velük ezeket az adatokat tudakozódtam több felkelő tisztnél ezután a személyiség után, és legtöbbször úgy vélte, hogy a halott bizonyosan Petőfi volt...”

Bizonyosan Petőfi volt?

Az irományokból, az összefűzött kitüntetések közül maga Heydte is rögtön arra következtet, hogy az elesett tisztnek Bem szorosabb környezetéhez kellett tartoznia. Az imént kiemeltük, hogy Petőfi valóban már kapott munkát Bem mellett; Bem nem tudott magyarul, németül is rossz kiejtéssel beszélt. A költővel (mint a ránk maradt levelek bizonyítják) viszont könnyen tudott franciául értekezni. Föltehető tehát, hogy Petőfi elsősorban fordítói és tolmácsi munkát végzett mellette. Talán Kemény Farkas jelentését is fordítás

vagy a válasz megírása végett adta át neki a vezér. A táborban Bem után, ha ugyan nem előtte, az országos hírvéltő volt a legismertebb ember; valószínű, hogy a kitüntetések ünnepélyes feltűzésénél a magyarul nem tudó Bem szintén szerepet szánt neki, a „népköltőnek”, aki nemcsak a nyelvnek, de az ékesszólásnak is mestere volt. Meglehet, hogy a kitüntetések ügyének vezetését teljesen ráruházta; ezért volt a költőnél egy egész köteg dekoráció.

Már ez is eléggé valószínűvé tehetné, hogy az országút mellett heverő tetem valóban a költő volt. De más körülmény is erősíti ezt a feltevést.

Heydte ugyan tisztnek tartja a leszúrt felkelőt, de erre semmi támaszték nincs; hisz később maga is megjegyzi, hogy a még rajta levő egyetlen ruhadarab, „nadrágja fekete pantalló volt”. Vagyis polgári ruhát viselt. Azok szerint, akik utolsó napján látták a költőt, az valóban polgári öltönyben volt; sokan még a fekete pantallóra is emlékeznek. Ha kétségtelen, hogy a felkelő tiszt Bem vezérkarához tartozott, még csak azt kellene kideríteni, volt-e a vezérkarban más polgári ruhás katona is. S ha volt, elesett-e az is? S ha igen, ismeretlenül temették-e el őt is? Csak így merülhet fel a kétség, hogy a Heydte által leírt tetem mégsem Petőfi volt.

Más polgári ruhás honvédről Bem vezérkarában senki sem tesz említést. Még kevésbé olyanról, aki az ütközetben elesett. Heydte a tetemet már nadrágjára levetkőztetve találta. A kaszaboló lovaskatonának a többi 1030 holttestet nem vetkőztették le; meglegegedtek azok kifosztásával, hisz a bevérzett katonai

egyenruhának számukra nemigen lehetett értéke: azokat nem nagyon adhatták el. De értékesnek tarthatták a mosható, jó minőségű polgári vászon-zubbonyt, s talán a díszesen kivarrott finom inget.

„A halott... sovány, kicsiny, száraz arcú, nagyon határozott kifejezéssel és nagy fekete körszakállal.” Heydte leírása is tökéletesen illik Petőfire, beleértve még a fekete körszakállt is, noha a költő utolsó képén, melyet Orlay július első felében Mezőberényben festett róla, hegyes francia szakállt viselt. Ehhez azonban helyesen fűzi hozzá Mikes Lajos, hogy „július 22-étől a segesvári csata napjáig, vagyis tíz napig Petőfinek nem volt ideje és alkalma szakállát rendbe hozatni, mert éjjel-nappal szekéren és lóháton Bemet hajszoalta, majd Bemmel együtt rohant vissza Vársárhelyre és onnan Segesvárra. E tíz nap alatt tehát körszakálla is nőhetett. Hogy a fogoly magyar tisztnek Heydte leírásából ráismertek Petőfire, ez is arra vall, hogy Petőfinek kinőtt a szakálla, hiszen a tisztnek látták Petőfit az utolsó napokban.”

A magyar orvos és az osztrák ezredes egymást kiegészítő jelentése alapján magunk elé tudjuk idézni a költő utolsó perceit.

A magyar orvos és az osztrák ezredes egymást kiegészítő jelentése alapján magunk elé tudjuk idézni a költő utolsó perceit, azt a rövid időközt, amelynek elején Lengyel még lobogó inggel, végén pedig Heydte már levetkőztetve, véreben, holtan látta.

Lengyel – saját vallomásai alapján mondom ezt –, ha előzően ismerte is a költőt, a csata napján még nemigen lehetett tisztában jelentőségével. Erre bizonyára csak később ébredt rá. Írásában a költőt, amikor szemtől szembe beszél hozzá, őrnagynak szólítja; ez azt bizonyítja, hogy nemcsak barátja, de még közeli ismerőse sem lehetett a költőnek; különben tudta volna, hogy az nem szerette, ha katonai rangján szólították; hisz a tiszt rang jeleit még egyenruhájára sem varratta fel.

Lengyel vallomásait kortársai sokat támadták. Az azonban senkinek sem jutott eszébe, hogy a rendkívüli élménnyel néha már-már dicsekvő orvostól megkérdezze: miért nem vette a nyeregbe maga mellé a költőt? Noha maga



A fehéregyházi csatatér. Paur Géza rajza. Forrás: Vasárnapi Ujság, 1897/33.

is mondja, hogy a halálos gyűrűből csak a lovasok menekülhettek? Megtehetette volna, az ellenség akkor még elég

messze volt. Azért nem tette meg, mert nem tudta, milyen érték megmentésére adott alkalmat neki a sors.

A költő Fehéregyházán át az ügető orvos mellett szaladt; amikor nem bírta az iramot, amikor a lóháton menekülő orvos őt elhagyta, valószínűleg Héjjasfalva irányába rohant tovább. Az üldöző dzsidások elől az országútról ösztönösen balra, a kukoricás felé igyekezett. Ebben a pillanatban száguldhattak elébe a Küküllő mentén a bekerítésre küldött másik dzsidás ezred első lovasai. Vagy már elérte a kukoricást, és abból úzték vissza az országút felé? Mondtuk, a lovasok valószínűleg épp a ruhája miatt nem kegyelmeztek neki. Többre becsülték azt, amit zsebében sejtettek annál, ami szívében és elméjében élt és élhetett volna még évtizedekig; csak huszonhat éves volt. Nem védekezhetett. A szörnyű szúrást, Heydte leírása szerint, előlről kapta.

A magyar hadirend délután öt óra körül bomlott meg; a teljes vég, aztán a menekülők lekaszabolása nem késelt soká. Hat óra tájban a költő már vérében fetrengett a cár és a császár zsoldosai, három-négy halottrabló között. Utolsó pillantása ezekre esett. Ha azonnal meghalt. Kívánságunk ennyi rettenet közt már csak az a keserű kívánság lehet, hogy bár azonnal halt volna meg valóban. Heydte halotról beszél. De hátha csak eszméletlen sebesültet látott? Tanúvallomásának ezt a részét nem támasztja alá más adat.

Még valamit szeretnék idefűzni. 1945 augusztusában alkalmam adódott, hogy bejárhassam Segesvár és Fehéregyháza környékét, a végzetes

csatateret. A helyszínen akartam megbizonyosodni, mi az ellentmondás és mi a valószínű a hajdani kortársak, különösen Haller, Heydte és Lengyel tanúskodásában. A vitát – a szomorú és hiábavaló pört – végleg lezárhatónak láttam. A tervezett összefoglaló jelentés helyett azonban egy verset hoztam magammal. Ezt:

Segesváron

Millió kukorica-dárda.
Úgy áll ma is a zöld határ
És fent a néma nap, akár
Akkor, midőn őt halni látta.

És néma, csukott szájként lent a
Bezárt föld, a betelt verem,
Mely befalta. Elevenen,
Mint mondja ma is a legenda.

– Élek még! – jaidult fel. – Dö-
gölj meg!
Hangzott (volt erre is tanú)
S rémképnek is bár iszonyú,
A véres hullák rágörögtek.

S most csak a csend, a néma béke.
Állong egy felhő, néz a nap.
S itt az utca, hol átszaladt,
Még szétüvöltve: vége! vége!

Álltam a hídon, hol előre
Nézett még, hol még a jövőt
Látta Bem zászlai fölött,
(délben kitörték a mezőre).

Szemem az ő szeme nyomában
Siklott síkon, hegy peremén.
Aztán az a kín állt belém,
Mint mikor tébolydában jártam.

Mit ragyogsz felém, nevető had;
Füvek, fák! Van sejtelmetek,
Mit túrtetek, mit tettetek
S ti emberek s te eszelős nap!

Itt hörgött. S itt nézte kacagva
Meghalni a bárgyú világ
Legnagyobb épeszű fiát,
Ki meggyógyítani akarta.

Nem volt kis dolog, amit ottan
Megértettem, akármiképp
Tudtam rá eddig az ígét,
Amíg kocsinkhoz ódalogtam.

Mint aki azt hiszi, kilából
Félelméből is, hogyha fut:
Mentem – mintha volna kiút
Ebből a jókedvű világból.

(1969/7)



A fehéregyházi emlékház és park 1898. július 17-i avatása két héttel előzte meg a csata évfordulóját, ezért nagyobb megemlékezés már nem volt azon a nyáron.
Képek: Szabó József gyűjteménye, Fehéregyháza

Alicja Majcher-Węrzynek |

Erdélyi körkép

Atarnóvi múzeum 1992-ben jelentette meg az egykor nagy sikerű Bem–Petőfi Körkép történetét feldolgozó kis füzetkét, amely a közel száz esztendeje készült nagyszabású történelmi tabló megfestésekor kiadott tájékoztató duktusán haladva foglalja össze a legfontosabb tudnivalókat. A lengyel nyelvű kiadványból a magyar összefoglalót közöljük alább.

A feledés homályából halásztuk elő a körképet, s a korabeli közlemények alapján röviden összefoglaljuk a képeken megörökített eseményeket, azonosítjuk a személyeket. Zárójelben a festő neve.

Nagyon örvendenénk, ha e képek újraközlésével, az események föllevenítésével ráirányíthatnók az érdeklődést az idestova száz esztendeje készült körképre, s hátha a centenáriumra előkerülnek a még lappangó részletek is.

A 19. század utolsó évtizedeiben létrejött számos körkép közül a legkevésbé ismert, a ma már nem létező Erdélyi Körkép (Panorama Siedmiogrodzka) vagy más néven Bem–Petőfi Körkép. A magyarok megrendelésére készült, akik ezzel akarták megünnepelni szabadságharcuk 50-ik évfordulóját.

A jubileumi körkép megvalósításához vezetőnek az ecset nagy mesterét,



Petőfi átalakított emlékszobája a koltói Teleki-kastélyban. Demeter Zsuzsanna felvétele



A koltói Teleki-kastély 1847. szeptember 9. és október 19. között Petőfi Sándor és Szendrey Júlia mézesheteinek helyszíne volt. Demeter Zsuzsanna felvétele

Jan Stykát bízták meg. Styka a munkát olyan magyar művészek közreműködésével kezdte meg, mint a kitűnő történelmi képeket festő Vágó Pál, valamint az ismert tájképfestő Spányi Béla és Margitay Tihamér. A Körkép megvalósításában társak voltak: Zygmunt Rozwadowski, Michał Wywiórski, Tadeusz Popiel és a német Leopold Schönchen. Úgy döntöttek, hogy a Körkép a magyarok szabadságharcának egyik leghíresebb momentumát fogja ábrázolni: Bem serege felszabadítja Nagyszebent 1849. március 11-én. A kép előkészületi munkáit megelőzte a helyszín megtekintése, valamint elbeszélgetés a szabadságharc résztvevőivel. 1897 áprilisában kezdték meg a művészek a munkát Lwówban, a Stryjski Parkban található rotundában, miután elszállították onnan a Raclawiski Körképet Magyarországra. Öt hónap alatt a 15 m magas és 120 m széles vásznon kirajzolódott az emlékezetes csata kontúrjai. 1897 szeptemberére a lwóvi közönség számára hozzáférhető lett a Körkép.

A Nagyszebenért folytatott elkeseredett csatát ábrázolja, amikor már úgy

látszik, hogy a győzelmet a magyar szabadságharcosok fogják aratni. Központi helyen Bem József sziluettje rajzolódik ki, háttérben a magyar sereg vezérkarával. Az erdélyi hadsereg hadvezérét lovon ábrázolják, szerény honvéd kabátban, fegyver nélkül, lovaglópálcával a kezében. A vezérkar huszárok fedezékében áll, csillogó gazdagságban, sokszínű egyenruha pompájában. A leírt csata egy kora tavaszi nap alkonyán játszódik, a háttérben nagy síkság látható, a város körvonalai, valamint a Déli-Kárpátok.

1897 áprilisában kezdték meg a művészek a munkát Lwówban, a Stryjski Parkban található rotundában.

Az Erdélyi Körképet, amit neveznek még Bem Erdélyben vagy A Nagyszebeni Csata néven is, 1898-ban állították ki Budapesten a népek tavaszának 50. évfordulóján. Pár évvel

később Varsóban is bemutatták. Idővel ugyanaz lett a sorsa, mint a többi hasonló méretű vászonnak. Kereskedelmi célokból kisebb színterekre és motívumokra vágták szét, amelyek szétszóródtak, elkallódtak. Hosszú ideig hallgattak róla, csak 1985-ben kezdtek el megint érdeklődni iránta, amikor Bem József szobrát avatták. A tarnóvi Múzeum kiállítást rendezett azzal a céllal, hogy Jan Styka művét ismét eszébe juttassa a közönségnek. Kiállították a Körkép egészének fényképét, valamint öt megtalált részletét, amely iránt igen nagy érdeklődést tanúsított a közvélemény és a sajtó is. A Múzeum akcióba fogott, hogy megtalálja és megszerezze a Körkép többi részletét is. A hét éve tartó keresésnek, amelybe bekapcsolódott a rádió, a sajtó, a TV is, eredményeként ma már 15 részletét ismerjük a Körképnek. Nagyobb része múzeumi tulajdonban, egy része azonban magántulajdonban van.

Fordította: L. Kussinszky Klauđyna

(1994/11)

Császár József

Petőfi olvasni tanít

Bihardiószegen, ahol 1942-ben születtem, a határlezárás miatt 1945-től 1950-ig szeretett nagymamánknál rekedtünk húgossal. Csak félig éltük ezt meg szomorúan – otthon maradt szüleinket sem láthattuk öt évig –, hisz a falusi gyereklét minden örömét élvezhettük. Petőfin, a *Biblián* és Mamuci meséin nevelkedtünk. A petróleumlámpa fénye külön varázslatot teremtett ezeken a feledhetetlen estéken.

A levelezés viszont állandó volt. Szüleink – nyomtatott betűvel – néhány sort személyesen nekünk írtak. Ezeket nagymamámmal többször elolvastattam, így meg is tanultam. A sok levél nézegetésének, silabizálásának és a megtanult, leírt szövegeknek meglett az eredménye. Természetessé vált, hogy a betűk egymásutániségének jelentése van. Ez egy falusi gyerek számára nem mindennapi élmény. Különösen ott, ahol esténként petróleumlámpa világított, és a babszemtől a tűzre való venyigéig¹ minden a sokféle játék része volt.

Olvasási szokásom érdekesen indult. A konyhában, a dikó² alatt volt egy kosárnyi, ki tudja, mikori, *Tolnai Világlapja*, sok képpel, viccel. Egyszerű kis viccek voltak, sokukra még ma is emlékszem.

Egy idő múlva ez már nem elégített ki, más kellett. Falun minden háznál volt *Biblia*. Hátsó, üres lapjaira a családi eseményeket jegyezték fel. Ennek olvasásával pár nap alatt végeztem, és a családról sok mindent megtudtam, amit egy magamfajta gyereknek tudnia kell. Emellett a legtöbb háznál megtalálhattuk a Petőfi Sándor-összest vagy a lánylelkű költőóriás válogatott műveit. Pechemre vagy szerencsémre nekünk az összes volt meg.

Ezen kívül akadt néhány egyéb könyv is a polcon. Először a vékonyabakat kezdtem nézegetni. Az oldalak sűrűn tele voltak írva, egyikben, másikban akadt néhány kép is. Így sem nyerték el a tetszésemet. Maradt a Petőfi-kötet. Vastag is volt, nagyobb alakú is, mint a többi. Gondoltam, azért csak belenézek. Petőfi Sándorról azokon

a téli estéken már hallottam, amikor egy-egy háznál összejöttek a nagyszülők, szülők és gyerekek fonnin, kukoricát morzsolni. Az idősek mesélte csaták hallatán mi vittük magunkkal tarkabab-hadseregünket. A babok színezetének megfelelően volt ott baka, huszár, altiszt, de még tábornok is. Bármennyire belemerültünk a játékba, azért a fülünk nyitva volt, mindent hallottunk.

Otthon a könyvet kézbe vettem, kiültem vele a bejárati lépcsőre, felütöttem, ahol nyílt. Mindjárt láttam, hogy ez igazán nekem való. Rövid sorokkal rövidebb írások voltak benne, no meg, ha ilyen sokat írt ez a Petőfi, csak akad benne nekem való is. Olvastam az első versből öt-hat sort, majd újra és újra. Ekkor jött nagymamám a kertből, és csodálkozva kérdezte, mit csinálok. Mondtam, Petőfit olvasom. Ne olvasam, ami nekem való, azt majd elolvassa ő nekem meg a húgomnak. Én akarom végigolvasni, feleltem. Minden versből három-négy sort, és eldöntöm, nekem való-e. Próbált erről az „őrülségről” lebeszélni. Mikor látta, hogy eredménytelen, csak annyit mondott: makacs vagy, mint nagyapád.

Így találkoztam Petőfi Sándorral Bihar-diószegen, 1947 őszén, Mamuci lépcsőjén ülve. Hozzá is fogtam a vég nélküli olvasáshoz, inkább dachból, mint az ismeretlen élményért. Vagy ki tudja.

Az ismerkedés – olvasás – nem volt egyszerű. Meséket, mesészerű írásokat kerestem, de helyettük borral, szerelemmel találtam magam szembe. Az elhatározás az elhatározás, olvasnom kellett.

Megkezdődtek kalandjaim a leírt szavakkal, mondatokkal, később a vershez kötődő gondolatokkal.

Igyekeztem tartani fogadalmamat a három-, négy sorhoz naponta. Azonban már az első vers is ennek feladására kényszerített. Sosem hallott szavak sorjázta benne: Pindus³, Pallas⁴, Naso⁵, Helikon⁶. És ez nem volt elég. Emellett az ismert szavaknak is nyakát tekerte a költő: gyönyörűebb, vadonynak, panszid, rokonink. A nehézségek ellenére

Petőfi Sándorról azokon a téli estéken már hallottam, amikor egy-egy háznál összejöttek a nagyszülők, szülők és gyerekek fonnin, kukoricát morzsolni.



Közel fél évszázadot, pontosabban 48 évet kellett várni ahhoz, hogy 1897-ben a szabadságharc hőseinek vérével áztatott rögök fölé méltó emlékmű kerüljön

elolvastam vagy tizenöt sort, majd továbbléptem.

Dolgomat megkönnyítették a két- és négy soros versek. Annak eldöntéséhez, hogy nekem való vagy nem, elég volt már egy sor elolvasása is.

Így jutottam el közel két hét múlva a *Lehel* című versig. Sok időnek tűnik ez, de hát közben, mint egy „normális” gyerekeknek, játszanom is kellett.

Nem egy, de mindjárt két *Lehel*-vers is volt közvetlen egymás után. Az első olvasva, mire észrevettem, már jóval túl voltam az első négy soron. Kis pihenés után folytattam a „munkát”. Ráment az egész délelőttöm. Igaz, sokat álltam, gondolkodtam azért, mert megpróbáltam elképzelni a leírtakat.

Mikor a második írást olvastam, úgy éreztem, hogy ez majdnem olyan, mint az előző. Újabb olvasás után ez a felismerés még jobban megérett bennem. Elhatároztam, hogy összehasonlítom őket. Próbálkoztam, próbálkoztam, valahol mindig „eltévedtem”. Jött a nagy ötlet: ehhez papír és ceruza kell. Többnapos, haszontalannak hitt kínlódás után ment minden, mint a karcacsapás. Két oszlopba írtam a hasonlóságokat. Így is akadt elég sok zavaró dolog. A két versben felcserélődtek a sorok. Többszöri nekifutás után rájöttem, hogy ilyenkor nagyobb falattal kell próbálkoznom. Előbb fejben tettem összehasonlítást, de ez sehogy sem ment, miután rájöttem, hogy ehhez is papír, ceruza kell. Meg is született az alábbi eredmény, mellyel teljesen elégedett voltam. Persze a mai eszemmél ezen tudnék még finomítani.

Pápa, 1842 tavaszán

Örvendve nyúl ezer kar
Kifent acél után.
Vérszomjazó örömben
Szikráznak a szemek,

S vérnek patakja árad
Az eltiport mezőn,

Még vínak oly erősen,

És haj fordít a kockán
Az *inda-végezet*,
És haj...

Rabság Lehelnek,
Megtörött had román.

„Rablók! hogy többé
Reánk ne törjetek:
Akasztófára
Egyig most veletek!”

Vezér, jer, illet
Elsőség tégedet,
Elő, hadd lássuk
Félt hősi képedet.
Olyan magasra,
Miként én, emelt-e
A magyaroknak
Hatalmas istene?”

’Fejdelm, oh látnom,
Határtalan kegyed,
Azért hadd kérjek
Tőled tehát egyet:
És teljesítsed,
Kivánatom csekély.’
Előre lépve

Ekkép Lehel beszél.
’Éltemnek a kürt
Olyan hú társa volt,
Mellette vívtam
Sok véres viadalt.
Halálom tőle
Örökre elszakaszt;

S hogy harsogtatta
Dörgőleg mindenszerte,
Konrádnak álla
És véle őt leverte.

’Te felmagasztalsz,
És én a porba váglak!’
S megy büszke-bátran
Elébe a halálnak.

Pápa, 1842. június

S szilaj szikrát ezer szem hány,
És nyúl kifent acél után
Ezer kéz, hallatára.

Vérnek patakja árada
Mezők tiport fűvében,

Még dül soká az ütközet,

A sors kockája vetve van!
És haj! ...

Rabláncon vesztegelnek

„Hogy többé ránk ne törjetek,
Bitóra tüstént veletek,
Rablók gonosz csapatja!”

„Elő vezér! elő veled;
Elsőség illet tégedet,
Hadd lássuk szörnyü képed.
Olyan magasra emel-e
A magyarok nagy istene,
Mint én emellek téged?”

Engedd utószor
Megharsogtatnom azt!
A hős előre lépett,
És szóla: ’Fejdelm! kegyed,
Látom, határtalan; egyet
Engedj hát kérni tőled.
A kürt éltem hú társa volt;
Ő annyi vért és viadalt
Karom között szemléle.
Ez óra tőle elszakaszt;
Hagyd még egyszer megfúnom azt,
Hagyj elbucsúzni tőle!’

És zúg dörögve rémitőn
A kürt ismét Lehel kezén;
S hogy harsogtatta szerte:
Rá szent hevület lángja száll,
A győző fejdelemnek áll,
És véle őt leverte!

Az ünnepély programja.

a.) A csatatéri emlékoszlopnál Fehéregyházán d. e. 10 órakor.

1. Hymnus. Énekli a székelyudvarhelyi „Dalegyelet”.
2. Ünnepi beszéd. Tartója: Szász Gerő, az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke.
3. Beszéd, melylyel gróf Bethlen Gábor, a végrehajtó-bizottság elnöke az emlékművel a vármegyének atadja.
4. Beszéd, melylyel a vármegye képviselője az emlékművel áldeszi.
5. Szózat. Énekli a székelyudvarhelyi „Dalegyelet”.

b.) A Petőfi szobornál Segesváron déli 12 órakor.

1. Hymnus. Énekli a székelyudvarhelyi „Dalegyelet”.
2. Ünnepi beszéd. Tartója: Baróky Lajos, a Petőfi-társaság elnöke.
3. Beszéd, melylyel gróf Bethlen Gábor, a végrehajtó-bizottság elnöke a szobrot a vármegyének átadja.
4. Beszéd, melylyel Somogyi István, Nagy-Küküllő vármegye alispánja a szobrot áldeszi.
5. Szózat. Énekli a székelyudvarhelyi „Dalegyelet”.

Az emlékmű-avató ünnepség műsora. Képek: Szabó József gyűjteménye, Fehéregyháza

‘Te fölmagasztalsz,’ e szavak
A hősi ajkon hangzanak,
‘És én a porba váglak!’
S megy bátran, míg önérzete
Arcára kéjsugárt vete,
Elébe a halálnak.

Volt a versekben néhány szó, amit még nem hallottam. Ezeket sajátosan értelmeztem (Alemann⁷, teutón⁸, Hadúr⁹), ami azt jelentette, hogy ki a mi „emberünk”, és ki az ellenség.

A két verssel sokat foglalkoztam, és a második *Lehel*-vers volt az első, amit Petőfitől – külön tanulás nélkül – könyv nélkül már tudtam is. Ezt követte később több mint száz. A második vers nekem, mint gyerekeknek sokkal gördülékenyebb volt, jobban megfogott. A költő verseiben később is ezt a könnyedséget szerettem, bármilyen nehéz témáról is volt szó.

Ahogy telt az idő, a nappalok egyre rövidebbek és sötétebbek lettek. Ilyenkor lekötött a játék, az olvasásra kevesebb időm maradt. A hosszú estéken húgom és én meghúzódtunk a konyhai díkón. Nagymamám a csikósparhelt¹⁰ közelében ült, és raktott a tűzre hol venyigét, hol kukoricacsutkát. Ezeket is el kellett tüzelni. Nagyobb munka esetén – mosás, kenyérdagasztás és sütés – fával tüzelt.

Az időt beszélgetéssel, meséléssel ütöttük agyon. Mindenki mesélhetett, de a Mamuci meséi voltak az igaziak.

A világítás egyszerűen oldódott meg. A sparhelt ajtaján volt három lyuk, ezeken keresztül a tűz sejtelmesen megvilágította a konyhát. Ha nagyobb fény kellett, a platt (plattni)¹¹ kis karikáját

levettük. Szükség esetén a petróleumlámpa is égett, különböző fényerőre srófolva¹².

Mivel fogadalmam szerint olvasni kellett, ezért nagymamám a lámpát meggyújtotta, a lámpaüveg tetejére kenyérhajat tett, így nagyobb fény vetődött az asztalra, és olvashattam még esténként fél- vagy egy órát. Szombat estén a szokott csapat általában együtt volt, végezte ki-ki a hozott munkáját. Mi, gyerekek vég nélkül játszottunk.

Én olvastam, olvastam. Lassan eljutottam egy számomra kedves íráshoz, a *Szeget szeggel* című vershez. Aki ezt írta, biztos eleven gyerek lehetett, gondoltam. A leírtak bármelyik korombéli vagy kicsit idősebb gyerekekkel is megtörténhetek volna, esetleg meg is történtek.

A vers címének nem szenteltem nagyobb figyelmet. Tovább olvasva az érdekesítő történetet, furcsa dolgot vettem észre. A vers tele volt általam jól ismert közmondásokkal. A szólás és közmondás között még nem tudtam különbséget tenni, ezért itt is a közmondás szót használom. Ekkor vált érdekessé a cím is. Sokat sejtet: megfejtésre vár. Tessék, újra egy feladat! Ezek a közmondások vagy egy az egyben megfelelnek az általam akkor ismert változatnak („Szeget szeggel”; „Három a tánc”; „Tudjuk, hányat vert az óra”; „Ön is rak a tűzre rossz fát”; „Más szemében ő a szálkát / Megleli, / S az övében a gendrát / Feledi.”), vagy szavakban, vagy azok sorrendjében térnek el: „s visszkapja még a kölcsönt”. De az általam ismert kifejezés ellentéte is megjelent: „nem nézek által. / A szitán”.

Számomra a legérdekesebb a „nem nézek át a szitán” volt. Eddig az „átnéz a szitánt” hallottam. A nem nézek át ... ugyanúgy minden ravaszság és minden nem megengedett dolog észrevételét jelenti. Hosszas töprengés után tudtam így értelmezni. Különösen a vers utolsó része tetszett, szinte láttam lelki szememmel a cselekedetet, „Vagy leöntöm dézsa vízzel. / A nyakát!”

Már a *Szeget szeggel* előtt olvastam Petőfinek egy betyárversét. Cím szerint a *Lopott ló* volt. Érdekesnek és könyvednek találtam, meg aztán a lovakat is szerettem. Melyik falusi fiú nem szereti őket? A betyár hetykesége is tetszett. Továbbra is versről versre haladtam az olvasással, de érdeklődésemnek megfelelően azokat különböző csoportokra osztottam. Ezt követően e szerint „munkálkodtam”.

A *Ki vagyok én? Nem mondom meg...* olvasása után gondoltam, hogy immár kell egy betyárokról szóló csokor. Ezt és a már említett címet be is jegyeztem füzetembe. Bár a betyár szót a költő egyszer sem írja le, úgy gondoltam, aki lovon jár, így viselkedik, és nem fél senkitől, csakis betyár lehet: „Nincs a fókos a kezemben, / Hogyha kéne verekednem; / Nyerges lovam messze legel, / Nem t’ok futni, ha futni kell.”

A betyárversek közül legnagyobb hatással a *Hírös város az aaföldön Kecskemét* volt. El is határoztam, ha tehetem, felnőtként majd betyár leszek. Igaz, azt is tudtam, hogy ez az élet, ami le van festve, már régen a múlté. Mégis jó volt eljátszani ezzel a gondolattal.

Mikor a verset olvasni kezdtem, még nem tudtam, majd hová sorolom, azt azonban igen, hogy mindenképpen végigolvasom, hiszen ilyen furcsa „beszédet” még nem hallottam. Az „ö” betűk teljesen megzavartak. Én meg aztán ragaszkodtam a leírtak kiejtéséhez. Többször is hozzá kellett fogni az olvasáshoz, hogy szöveghű legyek. Annyira tetszett az „ö”-zés, hogy megpróbáltam így beszélni. Még most is látom húgom csodálkozó arcát magam előtt. Többet nem is próbálkoztam.

Petőfi későbbi betyárverseit olvasva már nem csak ezt az idillikus, látszólag szabad életformát láthattam. Éreztem, hogy azok közelebb állnak a valósághoz, és egy teljes életet írnak le. Bár nem tudtam meg, mi lett a betyár végső sorsa, néhány dolog alaposan elgondolkoztatott.

„Nincs énnéköm mestörségöm, nem is kő, / Van azé jó keresetöm, jobb se kő, / Vót is, van is, lösz is, hiszöm is-tenöm, / Míg utast lát a pusztába két szömöm.”



Honvéd egyenruhák a koltói Petőfi-múzeumban. Demeter Zsuzsanna felvétele

Ezeket a sorokat törtem legtöbbet a fejem. Bár nem mondta ki a költő, de a leírásból következtettem, hogy nem egyenes úton jut pénzhez az illető.

„Be-benézök a bugaci csárdába, / Őszöm, iszom, kedvem szörént rovásra¹³; / Ölétségös hitelöm van ott néköm, / Mőgfizetők, böcsületöm nem sértöm.”

Az ötödik versszak sorai egészséges önérzetet sugalltak. Éreztem, az adott szónak hinni lehetett. Az utolsó mondat második része különösen megfogott: „böcsületöm nem sértöm”.

Megnyerő, ahogy az ember és ló kapcsolatáról szólnak a szavak: a betyár élete gyakran kettőjük kapcsolatától függ.

„A vármöggye embőreit pej lovam / Csak ojan jól mögösmeri, mint magam. / Ha érköznek, nagyot nyerít – rátermők; / S ha rajt vagyok, gyühetnek már őkeemők!”

Több olyan betyár-, zsványverset is végigolvastam, ami akkor nekem túl nehéz volt. Felnőttkoromban értünk csak össze. Ilyenek a *Fürdik a holdvilág az ég tengerében*; *A csaplárosné*

a betyárt szerette; *A zsványság vége*; *Panyó Panni*.

1948 nyár elejére a könyvben egészen *Zöld Marciig* jutottam. Tartottam magam saját elvárásomhoz, és továbbra is sorban haladtam. Minden versből olvastam néhány sort. Ha csak ennyit tettem volna, 1947 karácsonyára biztos a könyv végére jutok. De már nemcsak pár versszakos, hanem hosszabb lélegzetű írásokat is végigolvastam. Volt bennük mindig valami, ami rabul ejtett. A lényeg az, hogy olvasóvá váltam.

Zöld Marci lett az egyik kedvencem. A betyársors tragikuma leírhatatlanul hatott rám. Idézem a felejthetetlen sorokat:

„Négyágú épület, amely be
sincs fedve,
Mely akasztófának vagyon ke-
resztelve,
Akasztófa mellett hollók károgása,
Nem volt Zöld Marcinak hét ország-
ban mása.

[...]

Négyágú épület volt halálos ágya
S temetési dala varjak károgása.”

Több olyan vers következett, ami az akkori érdeklődésemnek nem felelt meg. Már a címük után szívesen továbbléptem volna. Nem lehetett. Hónapokat töltöttem a könyvvel összenőve. Nem a kényszer, az olvasás vágya vitt előre.

Végigböngésztem az összes verset, számtalan olyat találtam, ami gyermekként megfogott. Ezek nagy része ma már kevésbé ismert az irodalom iránt érdeklődők körében is.

Néhány érdekesség, ami hatéves koromban nagy hatással volt rám.

A Deákpanyó különös volt. Azért vált érdekessé számomra, mert ugyan nem sokat értettem belőle, hisz' számomra bikkfanyelv volt, de annyira rejtélyesnek találtam, hogy ezt a nem mindennapi „mondókát” kívülről megtanultam. Az általam akkor ismert nyelvtörő játékokhoz soroltam, gondoltam, ide illik, csak hosszabb. Nem elég, hogy megtanultam, ahol csak tudtam, el is mondtam, biztatva a többit, hogy na, ezt mondják utánam! Nem vállalták, de ők is valahonnan játékos nyelvtörőket varázsoltak elő. A győzelem ilyenkor azért mindig az enyém volt. Jó, hogy Petőfi nem hallotta a produkciomat.

A vers első és harmadik versszaka – „Diligenter frequentáltam / Iskoláim



Az öreg somfa, amely alatt Petőfi versei nagy részét írta, s amely alá 1892-ben gróf Teleki Sándort végakarátának megfelelően eltemették. 1997-ben kidőlt, helyén a gyökeréről nőtt hajtása áll. Demeter Zsuzsanna fényképe

egykoron, / Secundába ponált mégis / Sok számár professorom.” A harmadik számomra még zavarosabb volt: „El sem obliviscálnak, mert / Ha occasióm akadt: / Kutyáliter infestáltam / E jó dominusokat” – érthetetlen volt, de izgalmas.

A gyerekmondókákban, kiszámolóokban – fogócska, bújócska – annak idején sok értelmetlen szöveggel találkoztam. Ilyenekkel: ingyom-bingyom tálibe, tutálibe málibe, egyedem-begyedem.

Azonban éreztem, hogy a Petőfiének értelme van. A magam módján értelmeztem is.

A versek következetes egymásutánisága közben még sok nekem tetsző verset találtam. Egy közülük nagyon eltért az eddig megszokottaktól. Csupa ellentétre épült. Mindig egy jó élethelyzet került szembe a rosszal: „Gyalogoltam kutyamódon, / S jártam négylovas hintókon. / Tisztítottam más csizmáját, / S tisztítá az enyimet más.”

Csak később, mikor Petőfi Sándor életét megismertem, akkor jöttem rá, hogy ez egy kis kesernyős önéletrajz.

Néhány különös kifejezés, aminek egy része lassanként a mi akkori szókincsünkbe is beépült, akkor sokat foglalkoztatott. Az ihol ni, addsa ne, billikom¹⁴, Teremt’ ugyse, pincegádor, hahogy, átabotába¹⁵, „Ugyan úgy-e?” „Biz úgy ám!” „Ógyelgett is ám a szekér / Majd tüled, majd hozzád”. Az ilyen és hasonló kifejezéseknél mindig elidőztem, kicsit ízlelgettem azokat.

Volt egy, amit csak Petőfinél olvastam: „voltam volna”. Meglepett a kifejezés. Lettem volna: ez nem ugyanaz, mert voltam. Akkor meg minek a volna. Nem biztos benne, hogy volt? Akkor úgy éreztem, hogy a volna felesleges. De mint akkor, most is úgy érzem, hogy így együtt többet mond, mint a pusztá voltam.

A másik kedvenc egy cselekvéssor, nekem ez a négy sor ma is a legszebb Petőfi-leírás. Talán azért is, mert gyerekkoromban láttam dédnagyapámat hasonlóan ténykedni. A mozdulatok sora természetes, életteli, és nagy nyugalmat sugároz. „Leveles dohányát a béres leveszi / A gerendáról, és a küszöbre teszi, / Megvágja nagyjából; S a csizmaszárából / Pipát húz ki, rátölt, és lomhán szipákol, / S oda-odanéz: nem üres-e a jászol?” Ma is szívesen idézgetem.

Mamuci, amit ígért, megtartotta. Az általa ismert és nekünk való versket téli esteiken, lámpafénynél felolvastam. Volt, amit én már kívülről fújtam, de jó volt újra tőle hallani. A húgomnak sem ártott. Mivel nagymamám a tavaszi, nyári és őszi munkát egyedül szervezte, végezte, a János vitézt csak 1948 telén olvasta fel nekünk. Kivártam. Ezt a történetet tőle hallottam először. Életre szóló élmény volt.

Jegyzetek

- 1 Száraz szőlővessző.
- 2 Gyékénnyel befont ág.
- 3 Görögországnak legjelentékenyebb hegyisége.
- 4 Athéné istennő másik neve.
- 5 Publius Ovidius Naso, avagy röviden csak Ovidius a római aranykor költője.
- 6 A műzsák lakhelye.
- 7 Germán törzsek törzsszövetsége.
- 8 Lovagrend.
- 9 Régi magyar vallásban a tűz istene.
- 10 Fémből készült, samottozott, lábakon álló, sütővel ellátott tűzhely.
- 11 Öntöttvas tűzhelylap.
- 12 Csavarva.
- 13 Hitelnek, adósságnak adatszerű rögzítése.
- 14 Ivókupa.
- 15 Összevissza.



Filius posthumus. Nicolae I. Pintilie Petőfi-versei

Bevezetés

Petőfi Sándor verseiről már életében közöltek fordításokat, azonban ezeknek száma a halála után jelentősen megnőtt, és a mai napig akad műfordító, aki Petőfi munkáinak idegen nyelvre való átültetésével foglalkozik. Jelen tanulmány Petőfi Sándor műveinek román fordításaiba nyújt egy kis betekintést, különös figyelmet fordítva Nicolae I. Pintilie 1996-ban megjelent *Petőfi Sándor: Poezii alese* (válogaott versek – szerk. megj.) című munkájába, amely több szempontból is különlegesnek mondható.

Néhány szó a fordítóról

Nicolae I. Pintilieről viszonylag kevés információ áll a rendelkezésünkre. 1932-ben született Iași-ban, és román nyelv- és irodalomtanárként tevékenykedett. Petőfi verseinek román fordításait először 1948-ban olvasta, majd egy évvel később már maga Pintilie közölt két önálló fordítást a *Lupta Moldovei* című folyóiratban (*Bányában, Föltámadott a tenger*). A Sasu-Zimmermann-féle bibliográfiában feljegyzéseket találunk Pintilie 1973-ig megjelent versfordításairól. Csupán 16 verset közölt különböző folyóiratok hasábjain, de már ekkor dolgozott azon a fordításköteten, amely csak 1996-ban lát napvilágot.

Több mint negyven évvel később azt nyilatkozta egy, a *Romániai Magyar Szóban* megjelent interjújában¹, hogy a két első fordítása nagyon gyenge volt a későbbiekhez képest. Ő nem mint hivatásos műfordító, kritikus vagy irodalmár vonult be a köztudatba, hiszen Petőfi Sándor műveinek fordításán kívül nem tudhat magáénak egyéb alkotásokat, mégis fontos szerepet tölt be a költő román recepcióját illetően. A Sasu-Zimmermann-féle bibliográfia 1973-ig

rendezi sorba a megjelent Petőfi-fordításokat, ezt követően viszonylag nagy csend után jelent meg a szóban forgó fordításkötet, amelyet negyvenévnnyi kemény munka előzött meg Pintilie részéről, kezdve azzal, hogy megtanulta a magyar nyelvet, hogy minél jobban megérthesse a verseket, illetve orosz és francia Petőfi-fordítások alapján igyekezett közelebb kerülni a költő lírai közlésmódjához.

1955 és 1966 között megfeszített munka után közel 800 darabot fordított le, közülük nagyjából 500 olyan verset, amelyet előtte még senki nem jelentetett meg román fordításban. Ekkor a kiadás reményében Pintilie úgy döntött, hogy felkeresi a nem sokkal korábban alapított Kriterion Könyvkiadót, amelynek egyik fő célja a román és a magyar irodalom kölcsönös megismertetése volt az olvasókkal. Azonban a visszaemlékezése szerint „ott egy úr azt mondta, hogy Petőfi az Eugen Jebeleanu felségterülete, s még csak udvariasságból se volt hajlandó belelapozni a kéziratba”.² Így ezek után Pintilie tovább dolgozott és finomított a fordításokon, amely önálló kötetben *Petőfi Sándor: Poezii alese* címmel 1996-ban jelent meg mintegy 5000 példányban Temesváron, a Helicon Kiadónál.³ Sajnos Nicolae I. Pintilie ugyanebben az évben elhunyt.

2003-ban Balogh József közölt egy román nyelvű cikket a *Vatrában*⁴, amelyben a román és magyar erdélyi írók közreműködésének és az irodalmuk kölcsönös megismerésének a fontosságáról beszélt. Összeállított egy rövid bibliográfiát, amelyben felsorolja azokat a jelentős műveket, amelyek által a román olvasó részletes betekintést nyerhet a magyar irodalomba. Ezen művek között egyértelműen Petőfi Sándor verseinek fordítása is szerepelt, hiszen fontos részét képezik a magyar irodalomnak, azonban érdekes módon nem Ștefan Octavian Iosif, Eugen Jebeleanu vagy más

Közel 800 darabot fordított le, közülük nagyjából 500 olyan verset, amelyet előtte még senki nem jelentetett meg román fordításban.



Ünnepi megemlékezés a kiskunfélegyházi Petőfi-szobor avatásának 100. évfordulóján, 2022. október 27-én

ismert műfordítók munkáját ajánlja, hanem Nicolae I. Pintilie fordításkötetére hívja fel a figyelmet, ismertetve, hogy egy közel 500 verset tartalmazó, több mint 800 oldalas könyvről van szó.

A fordításkötetről általánosan

A Helicon Kiadónál megjelent puhakötésű, díszes kötet 497 vers fordítását tartalmazza, amelyek 1842 és 1849 között íródtak, tehát a korai próbálkozásokat leszámítva Pintilie gyakorlatilag a teljes Petőfi-életműből válogatott verseket. A fordításokat olvasva a költő életútja is feltárul az olvasó előtt, hiszen a versciklusok jellemzően egy-egy fontos korszakhoz köthetőek Petőfi életében. Az 1842-ben és 1843-ban született versek a fiatal, álmodozó költő gondolatait közvetítik, az 1844-ben és 1845-ben megjelent szövegek a szerelmes, önmaga boldogságát kereső költőt láttatják, akinek folyton szüksége van egy múzsára, akiből ihletet meríthet és akit szerethet. Az 1846-os *Felhők*-ciklus a nehéz sorsú, szinte depressziós Petőfit mutatja be, aki ennek az évnak a végére szerelembe esik, ettől kezdve pedig a szerelmes versei dominálnak, amelyeket Szendrey Júliához írt. Ekkor már a forradalmi hangvétele is a felszínre tör, ez kap hangsúlyt az 1848–49-ben írt versekben. Tehát kijelenthetjük, hogy Nicolae I. Pintilie fordításkötete csaknem annyira sokszínű, mint Petőfi Sándor életműve, hiszen a kiválasztott és lefordított szövegek egy egész életutat reprezentálnak, így az olvasó aligha érzi hiányát egyes

verseknek, amelyek kimaradtak a kötetből. A kötetet indító előszó rövid összefoglalónak is mondható, mivel felsorolja Petőfi életének fontosabb momentumait, az egy-egy életszakaszhoz köthető versesköteteket, illetve néhány ismertebb verset is említi. Ennek köszönhetően már a kötetet kézbe véve egy rövid, de átfogó képet kap az olvasó a költő életművéről.

Mi lehetett ezzel a célja a fordítónak? Valószínűleg kevés fordító szán közel negyven évet arra, hogy egy fordítást tökéletesítsen és bővítsen. Pintilie a teljességre törekedett: egész képet akart a román olvasónak Petőfiről adni, valószínűleg azzal a céllal, hogy a verseket olvasva ne csak egy magyar költő szövegeinek román tolmácsolását lássa az olvasó, hanem a versekben lássa meg az embert is, ismerje meg annak életútját, és értse meg mindazt az üzenetet, amelyet egy magyar olvasó is megért. Ennek érdekében Pintilie igencsak sokat tett. Nemcsak a szövegekkel dolgozott, hanem a magyar nyelvvel is, lévén hogy először meg kellett tanulnia. Addig is egyéb, idegen nyelvű fordításokból tájékozódott, elmélyült Petőfi életútjában, így amikor a fordításra került a sor, már komoly háttértudással rendelkezett. Minden műfordítónak megvan a maga stílusa, ahogyan egy szöveghez viszonyul, de úgy gondolom, hogy igenis szükséges a szöveg mögött meglátni az embert is, máskülönben a szavak üresek maradnak, a vers pedig veszít az üzenetéből. A fordításnak pedig pontosan ez a célja: a lehető legkevesebb „vesztéssel” átadni a szövegek üzenetét a másik nyelv olvasói számára.

Korábban szó esett arról, hogy Pintilie tevékenységének idején Petőfi Sándor Eugen Jebeleanu „felségterülete” volt, így összevetettük a két fordító által kiválasztott versek listáját. Mennyiségben igencsak kevesebb a Jebeleanu-féle fordítások száma, csupán 58 vers jelenik meg egy 1973-ban kiadott kötetben. Ezek közül tizenkét vers nem szerepel a Pintilie-féle kötetben, illetve Petőfi Sándor három legismertebb költeménye sem (*A helység kalapácsa*, *János vitéz*, *Az apostol*). Pintilie nem dolgozott az elbeszélő költemények fordításával, így az valóban megmaradt Jebeleanunak. Az is igencsak szembetűnő, hogy Jebeleanu nem törekedett annyira a teljességre, mint Pintilie. Ezt abból látjuk, hogy a fordításai mintha véletlenszerűen lettek volna kiragadva egy-egy kötetből, sőt olyan év is van, ahonnan nem választott ki egy szöveget se fordításra. Jebeleanu a legismertebb versek fordítására törekedett, így azokra fordította a figyelmét, amelyekről úgy gondolta, hogy a román olvasók körében is népszerűvé válhatnak, például a már korábban említett három híres költemény, illetve a versek közül a *Füstbe ment terv*, *A kutyák dala*, *A farkasok dala*, *A XIX. század költői* stb.

A felsorolt mennyiségi mutatókból látszik, hogy nem akármilyen fordításkötettel van dolgunk, hiszen nem volt példa korábban arra, hogy valaki ilyen sok időt és munkát fektessen Petőfi Sándor műveinek a fordítására, amelynek a végeredménye a teljes életműnek nagyjából felét magába foglalja.

Vizsgáljuk meg a fordításokat minőségükben is, nézzük meg néhány reprezentatív vers román változatát, összehasonlítva a forrásnyelvi szövegekkel. Három szempontot veszünk figyelembe: mennyire követte Pintilie struktúrájában az eredeti szöveget, van-e számottevő eltérés a magyar és a román szerelmi dal között, amelynek hatására át kellett alakítania Petőfi stílusát, hogy megfeleljen a román hagyományos dalnak, illetve hogyan oldotta meg Pintilie a tipikusan magyar helyes helységnevek fordítását.

Távolból [De departe] (1843)

A viszonylag korán, a költő karrierje elején született vers az egyik legismertebb a magyarság körében, valószínűleg a Bognár Ignác által megzenésített változatának köszönhetően, amely címként a vers első sorát viseli. Szinte nincs olyan magyarul beszélő, a saját kultúrájában jártas személy, aki ne tudná eldűdolni legalább a vers első szakaszát,



Miután 1922-ben Segesvár és környéke elvesztette utolsó reményét is arra nézve, hogy az 1897. július 31-én, a vármegyeháza előtt felállított egész alakos Petőfi-szobor, Köllő Miklós alkotása visszakerüljön a várba, a Petőfi Társaság pályázatot írt ki rá. Több magyar város is pályázott, a szobor felállításának jogát végül Kiskunfélegyháza városa kapta meg

amely Petőfi szülőházának állít örök emléket a Duna mentén. Nyilván a daltam, amelyet a vers utólag kapott, nem bír akkora jelentőséggel, mint maga a szöveg és annak mondanivalója, azonban általa jöttünk rá egy nagyon fontos dologra Nicolae I. Pintilie fordítási technikáját illetően. Nem tudni, hogy ő maga ismerhette-e a megzenésített formát, viszont az akár a román fordítás dallama is lehetne, hiszen tökéletesen talál szótagszámban, így pont úgy ráénekelhető a szövegre, mintha eleve arra lett volna írva, és nem száz évvel korábban a magyar változatra. Tehát Pintilie fordítás közben arra törekedett, hogy a mondanivaló mellett a formai sajátosságokat is megőrizze. Nézzük a vers első szakaszát magyarul és románul:

„Kis lak áll a Nagy Duna mentében,
Oh mi drága e lakocská nékem!
Könnyben úszik két szemem pillája,
Valahányszor emlékszem reája.”

„Stă pe malul Dunării, departe,
O căsuță ce mi-e dragă foarte.
Plânsul îmi țâșnește-n ochi fierbinte
Când de dansa îmi aduc aminte.”

Látható, hogy a szótagszám teljes mértékben talál, ami nem megy a mondanivaló rovására, hiszen mindaz, ami megjelenik a forrásnyelvi szövegben, ugyanúgy benne van a célnyelvi szövegben is. A versek fordítása esetén mindig

felmerül az a kérdés, hogy mennyire vitte bele saját magát a fordító, mennyire adott a fordításnak szubjektív jelleget, mintha csak ihletforrásként használna számára a forrásnyelvi szöveg. Pintilie amennyire csak tudta, mellőzte azt, hogy „újraköltse” Petőfi verseit, kivegyen a mondanivalóból, vagy éppen kipótolja azt. Számára az elsődleges szempont láthatóan a versek szöveg- és formahű tolmácsolása volt. Lényeges figyelembe venni azt is, hogy két nagyon eltérő nyelvről van szó, amelyek sem hangzásban, sem nyelvtani struktúrájukban nem hasonlítanak. Pintilienek a saját nyelvi korlátain kívül ezzel is meg kellett küzdenie: úgy megtalálni a megfelelő szavakat, és azokat a román nyelv szabályai szerint rímekbe szedni, hogy közben hű maradjon a forrásnyelvi szöveghez. Az említett példa csupán egy szakasz abból a közel 500 versből, amelyet Pintilie lefordított, azonban bárhova nyitjuk ki találmra a kötetet, ugyanez a tendencia figyelhető meg. Itt megjegyeznénk, hogy az Eugen Jebeleanu-féle fordításokban is megegyezik a két szöveg szótagszáma, azonban gyakori, hogy a mondanivaló vagy több vagy kevesebb az eredeti szöveghez képest.

Szeptember végén [Sfârșit de septembrie] (1847)

Ez a vers Petőfi szerelmi lírájának egyik legismertebb darabja, amelyet nem sokkal a Szendrey Júliával kötött házassága

után írt, a mézeshetek alatt. Az utolsó szakasza sokak szerint a magyar irodalom legszebb szerelmi vallomása, amely síron túli szerelmet ígér a fiatal hitvesnek. Nézzük, hogyan jelenik ez meg fordításban:

„Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt,
Fejfámra sötét lobogóul akaszd,
Én feljövök érte a síri világból
Az éj közepén, s oda leviszem azt,
Letörteni véle könnyűimet érted,
Ki könnyeden elfeledéd hivedet,
S e szív sebeit bekötözni, ki téged
Még akkor is, ott is, örökre szeret!”

„De-o fi să-ți lași vălul de văduvă-odată,
Să-l pui pe mormântu-mi, al doliului steag,
Ca-n noaptea când dragostea-ți fi-va uitată,
La mine, în tainica beznă să-l trag.
Să șterg lacrimi plânse pe-a noastră iubire,
Să-mi leg rana inimii frânte din greu,
Pe tine ce nu mi-ai păstrat amintire,
Iubindu-te încă și-acolo mereu.”

Petőfi Sándor költészetét gyakran állítják párhuzamba Mihai Eminescu szerelmi költészetével, aki nagyjából ugyanazt a helyet foglalja el a román irodalomban, mint a magyar irodalomban Petőfi. Mindketten a romantika korszakához köthetők, ennek a korszaknak a jellemzői meg is találhatók a verseikben. A felfokozott életérzés kifejezése, az idealizálás, a múlt felé fordulás, a nemzeti kultúra és népköltészet iránti érdeklődés csak néhány példa a verseikben megjelenő témák közül. Szerelmi lírájuk is több hasonlóságot mutat. Petőfihez hasonlóan Eminescu is a négysoros szakaszokat kedvelte, amelyekben legtöbbször a keresztrím dominál. A verssorok általában 8-10 szótagosak, gyakori, hogy minden sornak egyforma a szótagszáma, esetleg egymást váltják szabályosan a hosszabb és a rövidebb sorok. Valószínűleg ennek tudható be az, hogy Eminescu verseit is ugyanolyan gyakran zenésítették meg, mint a Petőfi-verseket, hiszen a szakaszok szabályossága miatt már eleve mindenik versnek van egy adott zeneisége, amelyre könnyen dallamot lehet írni. Eminescu követendő példaként állt a költőtársak előtt, így az ő verseinek a stílusa a román hagyományos dal stílusjegyeit hordozza. Ha Pintilie jól ismerte Eminescu verseit, akkor Petőfi



Kányádi Sándor Petőfi-verset mond 1983-ban, a kommunista diktatúra idején még megtűrt utolsó Petőfi-ünnepségen. Képek: Szabó József gyűjteménye, Fehéregyháza

verseinek a fordításánál az mind a segítségére volt, hiszen nem volt szükség arra, hogy a román hagyományos dal mintájára átírja a szövegeket.

Hírös város az Aafődön Kecskemét... [Kecskemét-ul este-n Alföld târg vestit...]

Hortobágyi kocsmárosné... [Tu, din Hortobágy hangită...] (1842), *Hírös város az Aafődön Kecskemét...* [Kecskemét-ul este-n Alföld târg vestit...] (1844), *Kutyakaparó* [Kutyakaparó] (1847) – ahogyan ezekből a címekből is látszik, Pintilie nem fektetett hangsúlyt arra, hogy a helységneveket a versek szövegében románra fordítsa, annak ellenére, hogy van, amelyiknek létezik hivatalos román neve, például az *Alföld* románul *Marea Câmpie Ungară*. Viszont ez a megnevezés nyilván nem tudott volna úgy beilleszkedni a vers ritmusába, mint a két szótagú magyar megfelelője. Annak érdekében, hogy a román olvasóknak ezt a hiányt pótolja, a fordító elegáns megoldást választott: lábjegyzetben megmagyarázta, hogy az adott magyar kifejezés mire vonatkozik (például a Hortobágyhoz azt mellékelte, hogy „localitate din pusta maghiară la vreo 40 km de Debrețin” [helység a magyar pusztában, 40 km-re Debrecenről]). A *Kutyakaparó* című versnél megmagyarázta, hogy a címben megjelenő hely egy kitalált kocsmánév, illetve mellékelte a neki megfelelő fordítást is („la câinele care

zgreaptă”), annak érdekében, hogy az olvasó el tudja képzelni, honnan kapta a nevét a kocsmá, hiszen ez a versben is jelentőséggel bír (olyan szegényes kocsmá az, ahol a kutyák is csak kaparnak, mert étel még nekik sem jut). Ugyanez figyelhető meg az összes többi magyar hely- és helység-név esetében is, talán az egyetlen kivétel a Duna, amely *Dunăre*-ként jelenik meg minden alkalommal.

A személynevek esetében is ugyanazt a fordítói megoldást választotta Pintilie. Mindenik név, amely megjelenik a versek címében, lábjegyzettel van ellátva, így az a román olvasó számára nemcsak egy üres név marad, hanem információit tud társítani hozzá, amelyet a fordító a rendelkezésére bocsátott. Lehet, hogy ez a fajta megoldás kényelmesnek tűnik, illetve kissé megtöri egy versen belül az összhangot egy-egy magyar szó, de ennek ellenére fontos, hogy ezek a jegyzetek ott legyenek. A fordító teljességre törekvő, igényes munkáját igazolja az a tény, hogy minden ilyen hely-, helység-, és személynévnek utánanézett. Pintilie mindvégig következetes maradt, és ezt a fordítói megoldást alkalmazta még akkor is, amikor egy adott névnek lett volna román megfelelője (például az *István öcsémhez* című vers fordításában nem írta át a nevet *Ștefan*-ra). Eugen Jebeleanu fordításai között nem találunk olyan verset, ahol magyar nevek jelennének meg, így neki nem kellett megoldást találnia erre, emiatt nem tudunk összehasonlításba bocsátkozni a jó vagy kevésbé jó fordítói megoldásokkal illetően.

Összegzés

Nicolae I. Pintilie fordítása azért lehet fontos azok számára, akik meg akarják ismerni Petőfi Sándor életművét, mert a költő műveit fordítók közül ő az, aki a leg-átfogóbb képet nyújtja róla, és nemcsak a forradalmi verseire fektet hangsúlyt, hanem azokra is, amelyek csak egy-egy jelentéktelennek tűnő momentumot örökítettek meg, de ugyanúgy Petőfi nagyszerűségéről tesznek tanúbizonyságot. Sajnos egy-két rövid említésen kívül nem találtunk olyan kritikai írást Pintilie fordításkötetéről, amely érdemben méltatná azt, inkább újságcikkek hasábjain adtak hírt arról, hogy megjelent a Helicon Kiadónál egy vaskos fordításkötet, de arról, hogy ez a kötet mennyire állja meg a helyét fordítástechnikai szempontból az előzőekkel összehasonlítva, nem számolt be senki. A Petőfi Irodalmi Múzeum azon részlege, amely felsorolja a valaha megjelent Petőfi-fordításokat, említést sem tesz róla, csupán Șt. O. Iosif és Eugen Jebeleanu neve jelenik meg ennél a résznél. A magyar-román fordítások alakulását vizsgálva arra a következtetésre jutottunk, hogy körülbelül az 1970-es évekig viszonylag nagy érdeklődést mutatott mindkét nép a másik kultúrája iránt, kölcsönösen születtek szép számban fordítások, azonban ez egyre inkább abbamaradt. Így az 1996-ban megjelent Nicolae I. Pintilie-féle Petőfi-fordításkötet körülbelül húsz év után törte meg ezt a csendet, mégsem értékelték méltóképpen.

Úgy gondoljuk, hogy fordítástechnikai szempontból megvannak a maga erős és gyenge pontjai, túlzás lenne azt állítani, hogy jobb vagy kevésbé jó fordítás az elődök fordításaihoz képest, mivel az összesben van valami, ami miatt egyedülállóvá válnak a Petőfi-fordítások között. Pintilie kötete méltó fogadtatást érdemelt volna, hiszen ahhoz képest, hogy egy olyan időszakban született, amikor alig fordította bárki is nemhogy Petőfi, de más magyar író vagy költő műveit sem, Pintilie egy olyan kötetet hozott létre négy évtized alatt, amely az eddigi legteljesebb képet adja a román olvasók számára a magyar költőről.

Jegyzetek

- 1 Petőfi minden barátja barátunk. *Romániai Magyar Szó*. 1991. III. évf. 389–412. sz., 5. o.
- 2 Uo.
- 3 Petőfi románul. *Népújság*. 1996. XLVIII. évf. 85–106. sz., 2. o.
- 4 Balogh József: Strigăt solitar în pustiu? [Magányos kiáltás a pusztában?]. *Vatra*. 2003. XXXIII. évf. 1–12. sz., 133. o.



Szentes Stefánia |

Magyar Ház, magyar oktatás Moldvában

Szülőfalum, Lábnyik, melynek magyar oktatásáról és annak fontosságáról részben személyes tapasztalataim alapján az alábbiakban beszámolok, Bákó várostól kelet-délkelet irányban harminc kilométerre fekszik. Az egyik legjelentősebb moldvai csángó településnek számít, amelyet a madéfalvi veszedelem (1764) menekültjei alapítottak és telepítették be. A második világháború idején a falu több száz lakosa a magyarországi Egyházaskozár és Bekényes településekre költözött. Emléküket a faluban ma emléktábla jelzi.

Közismert, hogy a magyar köznyelvben csángóknak nevezik a Moldvában élő magyarokat. A legelterjedtebb nézet szerint a csángó szó voltaképpen a 'kószál, csavarog, elkóborol' jelentésű csang/csáng ige származéka, tehát a magyarság tömbjéből kivált, elvándorolt, eltávolodott, sajátos magyar kultúrával rendelkező, magyar nyelvű népcsoportot jelölnek ezzel a szóval. Azt viszont már kevesebben tudják, hogy a moldvai falvakban és városokban még

napjainkban is közel százezren értenek és/vagy beszélnek is magyarul. A moldvai falvakban végzett rendszeres nyelvészeti kutatások egyértelműen bizonyították, hogy a csángó közösségek archaikus, középkori elemekben gazdag magyar nyelvjárást őriztek meg napjainkig.

Hogyan lehetséges ez?

Magyar nyelvű oktatás csak az 1950-es években volt, falvanként változó ideig és formában. Ez a legfeljebb hatnyolc évig meglévő magyar oktatás az elemi osztályokra korlátozódott, Bákóban pedig magyar tannyelvű tanítóképző is működött néhány évig. Ezt az időszakot követően a kommunista diktatúra végéig szó sem lehetett magyar oktatásról. A Csángó Oktatási programot 2000-ben Hegyeli Attila alapította, majd hamarosan több településre kiterjesztették, eleinte a Romániai Pedagógusok Szövetsége keretében dolgoztak, majd fokozatosan került át program a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége (MCSMSZ) kötelékébe.

Szülőfalumban emberekkel beszélgetve arra próbáltam rájönni, hogyan maradhatott fenn a magyar nyelv használata ebben az időszakban, ha a faluban az 1950-es évek két tanévtől eltekintve sohasem volt magyar nyelvű oktatás.

A szüleim azt mesélték, hogy ők gyermekként is, az 1980-as években tudtak már magyarul, mert az ő szüleik csak magyarul beszélgettek otthon. A szüleink tehát a nagyszüleinktől, otthon tanultak magyarul, hiszen a faluban csak román iskola volt, ahol román nyelven tanultak. Akkoriban a falusiak, amikor templomba mentek, „Dicsértessék”-kel köszöntek, de románul imádkoztak, ahogy most is. Ez a köszönésforma – amit én már csak idősektől hallottam – annak az időszaknak a nyomát viseli, amikor a templomban még csak magyarul imádkoztak.



A Magyar Ház a moldvai Lábnyikon

A falubeliek arról számoltak be, hogy a magyar nyelv a 20. század második felében fokozatosan kiszorult a moldvai csángó falvak templomaiból: előbb csak az anyanyelvű igehirdetés maradt el, majd a román identitást szorgalmazó papok a kötött formájú magyar nyelvű szövegeket, imákat és énekeket is rendre kitiltották az Isten házából.

Az anyanyelvű vallásos szövegek azonban ideiglenesen tovább éltek az idősebbek által a magánszférában megszervezett családi események (pl. halottvirrasztók) idején. A fiatalabb nemzedékek tagjai viszont szocializálódásuk során már csak román nyelven sajátították el a római katolikus imákat és egyházi énekeket, ők tehát csak románul értik a templomban celebrált misét.

Napjainkban a moldvai csángó közösségekben, így Lábnyikon is, nem lehet egységes nyelvi képletről beszélni. Vannak még falvak, ahol a legkisebb gyermekeket is megtanítták őseik anyanyelvére, máshol viszont nem. Lábnyikon is vannak olyan családok, ahol a magyar nyelv a mindennapi kommunikáció természetes és szerves része, ahogy olyan családok is vannak, ahol a szülők tudatosan arra törekednek, hogy gyermekeiket románként neveljék, hogy később ne érje őket semmiféle hátrányos megkülönböztetés az iskolában, a munkahelyen vagy a társasági életben.

A magyar nyelv moldvai fennmaradása szempontjából rendkívül fontos tehát annak oktatása. A 2002–2003-as tanévtől, a Moldvai Csángómagyar Oktatási Program keretében az érvényben lévő oktatási rendelkezések szerint román tannyelvű iskolában is tanítható az „anyanyelv” nevű tantárgy, amely óraszámra heti három vagy négy órában van meghatározva és ún. főtantárgyként kerül a tanintézmények órarendjébe és helyi tantervébe. Mindez azonban csak azokra a gyermekekre vonatkozik, akiknek a szülei az előző tanév folyamán írásban kérték a magyar nyelv anyanyelvként való tanításának bevezetését az iskolába. A hivatalos iskolai kereteken kívül plusz magyarórákat és foglalkozásokat tartanak minden olyan moldvai csángó faluban, ahol vannak iskolai magyarórák. Olyan többletet próbálnak ezzel nyújtani a diákoknak, amely által legalább részben pótolhatóak a román tannyelvű oktatásból fakadó nyelvi hiányosságok.

Az oktatási program nagy előnye, hogy rajta keresztül majdnem minden településen sikerült megszervezni a moldvai csángók hagyományos

táncainak, énekeinek, muzsikájának az oktatását. Diákként magam is megtapasztaltam, hogy ahogy a nyelv esetében tanáraink fokozott figyelmet fordítanak az illető falu nyelvjárásának továbbadására, így a tánc- és énekkutatásban is ügyelnek arra, hogy ne más vidékek hasonló értékeit tanítsák, hanem elsősorban az adott település hagyományos folklórkincsét, szellemi kultúráját.

Lábnyikon a 2002–2003-as tanévben még hivatalos iskolai kereten kívül, délutáni oktatás formájában zajlott a magyar nyelvű oktatás, a következő tanévtől kezdődően viszont már az állami iskola keretén belül is elkezdődött. Akkoriban még nem volt Magyar Ház, az oktatók, Száva Csanád és Schmidt Dániel egy régi házban tartották az órákat. 2005-től 2007-ig újabb épületbe költöztek a délutáni magyarórák, új tanár, Orbán Attila vezetésével. Ekkor már egyre több gyermek csatlakozott a csoporthoz. Az ő óráira már én is emlékszem, olyan tízéves lehettem akkoriban, és azt hiszem, mindenkinek tetszettek, mert nagyon figyelmes és vicces oktató volt. Olyan foglalkozásokat tartott, amelyeken soha senki nem unatkozott. Például játék keretében ismertetett meg bennünket új magyar szavakkal, amelyeket így sokkal könnyebben megtanultunk. Mindig új ötletekkel próbálta könnyebb és érthetőbb formában megtanítani a magyar nyelvet, nála nem voltak unalmas órák. Sokat sétáltunk a faluban, beszélgettünk, mesélt, és séta közben különféle tárgyak és növények nevét tanultuk meg. Akármilyen kicsi volt az a terem, mi örömmel mentünk órára. Kedves emlékem, hogy nyáron minden óra után kaptunk fagyit, és miközben eszegettük, jól elbeszélgettünk.

A mi falunk, Lábnyik volt az első helyszín Moldovában, ahol Magyar Házat építettek azzal a céllal, hogy az nemcsak iskolaként, de közösségi házként is működjön. Mielőtt azonban felépült volna, egy régi falusi házban tartották a magyarórákat. 2007-ben indult az oktatás a Magyar Háznál, ekkor Orbán Attila és Sütő Zsuzsa vezették.

A Magyar Ház avatása akkori magyartanárunk, Orbán Attila szerint több szempontból is fontos esemény volt. Ez volt az első olyan Magyar Ház, amit az MCSMSZ az alapoktól, vagyis saját tervek szerint épített fel. Legalább ilyen fontos szempont volt az is, hogy itt modern körülményeket tudtak biztosítani a tanuló gyermekeknek, és az iskolában tanító román tanár kollégák szemében is megnőtt a presztízszük. A közösség

szemében a Magyar Ház jelentőségét hangsúlyozta, hogy a házszentelésre hivatalosak voltak a magyarországi támogatók, keresztszülők és természetesen a falu lakosai is. A plébánost és a polgármestert is meghívták, ők sajnos nem jelentek meg, viszont a pap bácsi kölcsönadta a templom kegytárgyait a szentelési misére.

Sütő Zsuzsa helyét aztán egy másik magyartanárra, Durucz Istvánra vette át Lábnyikon, majd 2008-ban ismét új tanárnőnk lett Bende Edit személyében.

Rá én is és a kicsi húgom, Felicia (16) is jól emlékszünk. Csak futtában halotta meg a nevét, amikor e cikk írásához készült hanganyagot dolgoztam, de büszkén kérdezte: ez nem az a tanárnő, nem az, aki itthon nálunk is volt? Én pedig mosolyogva feleltem: igen, igen, ő az!

Orbán Attila és Bende Edit tanárok sokáig, egészen 2009-ig maradtak a mi falunkban. Mindenkire hazamentek, minden emberrel beszélgettek, nagyon érdekelte őket minden történet a falu múltjából. Mai napig mindenki szeretettel emlékezik vissza erre a két tanárra. Az egyik ismerősöm mesélte, hogy őket például úgy tanították magyarul beszélni, hogy a gyermekek által kedvelt „akasztófa játékot” játszották velük, majd az így megtanult új magyar szavakkal bővítették a beszélgetést. Ilyen játékokra magam is emlékszem, ezenkívül különféle versenyeket, táborozásokat is szerveztek nekünk.

Lábnyik volt az első helyszín Moldovában, ahol Magyar Házat építettek azzal a céllal, hogy az nemcsak iskolaként, de közösségi házként is működjön.

Az évek múlásával Lábnyikon gyakran változtak a tanárok, én a következőkre emlékszem: Zsombori Zoltán, Juhász Kicsi Eszter a férjével, Juhász Péterrel, majd Laczkó-Dávid Tímea, Dénes Katalin és Sipos László Norbert, György Ildikó, és végül a jelenlegi tanárok, Lőrincz Kinga és Ákos.

Jelenleg a hivatalos iskolai kereten és a Magyar Házban tartott foglalkozásokon kívül a diákoknak újabb lehetősége is akad magyarul tanulni: nyaranta számos anyanyelvi és közösségi táborban vehetnek részt úgy Magyarországon, mint Erdély magyarlakta területein. Sőt



Csángó tájház Lábnyikon. Képek: Szentés Stefánia gyűjtése

újabbán Moldvában is szerveznek ilyen táborokat, például a mi falunkban, Lábnyikban is. A táborozók pedig nemcsak Moldvából jönnek, hanem Magyarországról, sőt más európai országokból is, mint például Szerbia (Délvidék), Ukrajna (Kárpátalja) és Hollandia.

Mindig igyekeztem aktívan és lelkesen részt venni minden programon, így saját tapasztalatból állítom, milyen nagy élmény ez egy csángó fiatalnak. Emlékszem például az ifjúsági táborra, amely, ahogy a neve is elárulja, fiataloknak volt megszervezve, a tábor fő célja az volt, hogy elősegítse a csángó fiatalok közös gondolkodását, kultúránk és valós történelmünk megismerését. Itt a különböző témákban tartott előadások során kérdezhettünk, elmondhattuk a véleményünket, és a válasszal nemcsak a tudásunkat, hanem a szókinccsünket is bővíthettük. Persze a rendezvény fő témája a csángó történelem megismertetése, a moldvai magyar nyelvjárás megmaradásának fontossága volt, de emellett kifejezetten nekünk, fiataloknak fontos témákról is beszélünk. Ezt a táborot tehát nemcsak a közös szórakozás céljából szervezik, hanem azért is, hogy több tudással jöjünk el onnan, és tisztázódjanak bennünk olyan kérdések, amelyekre korábban esetleg nem találtuk a választ.

Lábnyik előnye más csángó falvakkal szemben az, hogy itt, pont a Magyar Ház mellett egy tájház is található, ahol a látogató beléphet a múltba és megnézheti a helyi moldvai csángó népviseletet, különféle régi berendezési tárgyakat, eszközöket, faragott szekrényeket, ágyakat, asztalokat, szőtteseket, fészületeket és szentképeket stb.

Térjünk vissza a magyar nyelvű oktatásra, és arra a kérdésre, amivel magam is szembesültem 14 évesen. Moldvában nincsen egyetlen magyar tannyelvű középiskola sem, így ezen a nyelven sem a líceumi, sem a szakoktatás nem elérhető számunkra. Elsődleges fontosságú lett tehát biztosítani azoknak a 14. életévüket betöltött, nyolcadik osztályt elvégzett diákoknak a továbbtanulási lehetőséget, akik magyar nyelven akarják folytatni a tanulmányaikat.

Ennek érdekében minden évben kiválasztják azokat a diákokat, akik magyarul szeretnének továbbtanulni, és akik döntését a családjuk is elfogadja. Ők a Csángó Oktatási Program égisze alatt Csíkszeredában és Udvarhelyen tanulnak tovább. Én Csíkszeredában végeztem a felső tagozatot, itt törekedtek a Moldvából érkező csángó diákok felzárkóztatására is. A MCSMSZ keretében foglalkoztatnak nevelőket, akik mindig ott vannak, és minden évben próbálnak segíteni a tizenkettedikes diákoknak az érettségi tantárgyak elsajátításában, erre olyan szaktanárokat keresnek, akik vállalnak plusz órákat. Bár a csángó diákok többnyire különböző iskolákban tanulnak, mégis egy közös kollégiumban lakhatnak.

Noha nem volt könnyű otthonról elszakadni, amikor én Csíkba mentem iskolába, olyan boldog voltam, hogy bejutottam abba az iskolába, ahova készültem, a Nagy István Művészeti Líceumba, hogy nem is érdekelt más. Hogy miért választottam a művészeti oktatást? Kisgyermek koromban nagyon szerettem énekelni, és ahogy nőni kezdtem, rájöttem, hogy nemcsak

szerettem, adottságom is van hozzá. Minden énekversenyre elmentem a falunkban élő magyartanárainkkal, hatalmas öröm volt, amikor egy idő után első helyezett lettem. Biztam tehát magamban, és azok véleményében, akik biztattak, és a művészeti oktatást választottam, ahol lehetőségem adódik fejleszteni és megmutatni ezt az adottságomat.

Nem mondhatom, hogy nagyon könnyű volt otthontól távol iskolába járni, de azt sem, hogy nehéz. Négy évet éltem ott, ezalatt három különböző bentlakásban laktunk. Ez nem tetszett senkinek, ahogy megszoktunk egy helyet, már kellett is költöznünk a másikba. Az utolsó évben már volt külön házunk, a csángó gyermekek most is ott laknak, onnan járnak magyarul továbbtanulni. Ott fejlődtem én is odáig, hogy most Kolozsváron, az egyetemen magyar újságírás szakon tanulok. Nem én vagyok az egyetlen, aki egyetemen is magyarul tanul tovább, számomra a mi példánk azt bizonyítja, hogy támogatással és szorgalommal sok mindent el lehet érni.

Miután kilencedikes koromban Csíkszeredába kerültem, kevesebbet tudtam a Magyar Ház mindennapi életéről. Azt hallottam, hogy egy ideig csökkent a magyarórákra járó gyermekek száma. Hogy ennek mi volt az oka, nem tudom, talán nagyon kevés család engedte a gyermekét, vagy maguk a gyermekek nem szerették? Idővel ez a probléma megoldódott. Most megint azt látom, sok tehetséges és ügyes gyermek jár rendszeresen az órákra, a legkisebbtől a legnagyobbig. Nemrég, amikor otthon voltam, elkísértem a szomszéd kislányt a Magyar Házba órára, és meglepett, mennyi kis óvodás nyüzsgött a teremben. Tetszett, amit ott láttam. Tetszett, hogy már a kis óvodások is rendszeresen járnak magyarórára, ebből tudjuk, hogy nem fog elveszni a magyar nyelv a mi falunkban. Kedvenc idézetem jutott eszembe Kallós Zoltántól, ami úgy hangzik, hogy: „Addig leszünk magyarok, amíg magyarul énekelünk és magyarul táncolunk.” Szeretném, ha ez megmaradna a mi falunkban.

A lányiki templomdombon van egy hatalmas cserefa, amelynek a vezérgágát valamikor valami vihar letörhette. A fa azonban az alsó ágából hatalmas lombkoronát növesztett. A helyiek azt mondják, hogy a fa megvan 400 esztendő, talán még több is. Azt hiszem, ennél a magányos cserefánál keresve sem találni szebb szimbólumot a magyarságát elszigeteltségében is megőrző lányiki magyarság helyzetére.

Kiss László

Adalékok az 1843-as temesvári vándorgyűléshez

Mottó: Temesvár 2023-ban Európa kulturális fővárosa

Az

1841-ben beindult Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlési mozgalma Pesten (I., II. gyűlés), Besztercebányán (ma: Banská Bystrica, Szlovákia) tartott III. összejövetelük után 1843 nyarán, Temesváron tartották IV. vándor-, azaz nagygyűlésüket. A mozgalom történetének mindmáig legmegbízhatóbb áttekintése a budapesti *Orvostörténeti Közlemények* hasábjain jelent meg 1969-ben.¹

A temesvári vándorgyűlésen történelekről az orvostársadalom „első kézből” szerezhette tudomást az *Orvosi Tár* 1843. augusztus 20-án megjelent füzetéből. Ebben a pesti doktor Halász Géza (1816–1888) számolt be a vándorgyűlésről, és csatolta az orvos-sebészi szakosztály jegyzőkönyvét is.² Halász tudósításából és az 1844-ben megjelent *Munkálatokból* hiteles információt kaphat az olvasó a Temesváron történtekről. Nem célunk ezek ismétlése, viszont kiemelünk négy olyan mozzanatot, amely nem vagy csak röviden került be az említett elsődleges forrásokba. Először ismertetjük gróf Széchenyi Istvánnak a vándorgyűlés résztvevőihez intézett levelét, amelyet először itt közlünk a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában őrzött kézirat alapján.³

Másodszor felhívjuk a figyelmet arra az orvostörténészek által is elhanyagolt, nem ismert tényre, hogy Temesváron történt kísérlet a magyar orvosok (allopaták) és magyar homeopaták közti összefogásra.

Harmadik témánk a temesvári gyűlés kísérő rendezvénye, a Buziásfürdőbe tett kirándulás, illetve a kirándulók által ajándékba kapott, Deutsch Ferenc által írt, ma már antikváriumi ritkaságnak számító füzet Buziás 1843-as állapotáról.

Záró témaként felhívjuk a figyelmet arra, hogy Temesvár tekinthető a

reformkorban sok helyütt endémiásnak számító váltóláz (malária) iránti orvosi érdeklődés szülőhelyének.

Gróf Széchenyi Istvánnak a temesvári vándorgyűléshez intézett levele

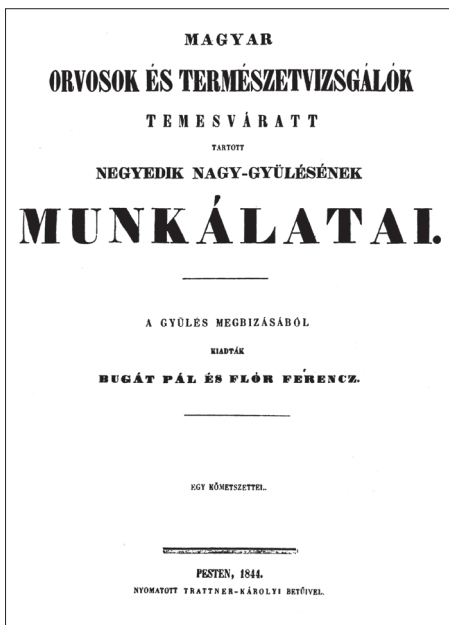
Mind az *Orvosi Tárban* megjelent tudósításban, mind a *Munkálatokban* megemlítik a Temesvárra meghívott gróf Széchenyi István levelét. Halász például így írt: „Több külföldi s honi tudós társaságok jelesül a magyar académia, a budapesti kir. orvosegyesület s természet-tudományi társulat stb. üdvözlő levelei olvastattak; a magán levelek közül legtöbb részvétet gerjesztett, s szíveinkben leginkább visszhangzott, gróf Széchenyi István szellemdús levele.” Íme, az említett piszkozatról átmásolt levél szövege:

„E folyó évi August 8-ikán Temesvárott egybegyűlendő magyar Orvos- és természetvizsgálóknak őszinte tisztelettel

Tisztelt Hazafiak,

Tek. Kubinyi Ferencz alelnök és tek. Zomborcsevics titoknok urak által e folyó évi június 15-kérül hozzám intézett meghívó-levélnél fogva fel levék szólítva az orvosi és természet-tudományok mivelői s kedvelőinek f. évi august 8-ikán Temesvárott tartandó nagy gyűlésére személyesen megjelenni, vagy legalább valamely közlemény átküldése által a nagy gyűlés céljainak elősegítésére kezet nyújtani.

Hódoló köszönetemet nyilvánítom mindenek előtt e szives megkeresésért. És ha volna időm, nincs semmi mi hátráltatna vagy személyesen résztvennem a kitűzött ünnepletben vagy legalább ha bár távolról is, még is tehetségem



Az 1843-as temesvári vándorgyűlés történetét és az ott elhangzott előadások szövegét 1844-ben közre adó Munkálatok címlapja

szerint járulnom a tisztelt Társulat céljainak előmozdítására, mert ha van ügy a haza tág terén, melly méltánylatot őszinte és vállvetést és kézfogást érdemel az bizony nem lehet egyéb, mint honunk lappangó kincseit a természeti tudományok segítségével kikutatni és a polgári élet viszonyaival érintkezésbe hozni... Időm azonban színtolly kevés van, mint tehetségem, tennivalóm viszont annyi, miként a két elsőben felhozottban folyvást szűkölködve a már megkezdett és a most bevégzendő dolgok súlya által majd lábaimról üttetve, a Temesvárott tartandó orvosi s természetbúvári nagy gyűlés előmozdítására a jelen körülmények között nem tehetek egyebet, mint üdvözetemet jelteni a társulat minden tagjainak, a nemes cél elérésére pedig legbuzgóbb legrokonabb keblű óhajtasim erejénél fogva, a menynek áldását megnyerni törekedni.

Számom az út, mellyen a hon javához járulhatni. Adjon ezért a nemzet nemtője mindenkinek ki tzelünk és szabadságunk kifejtéséhez bármily módon és arányban, de őszintén járul – erőt egészséget, aztán kitűnni tudást – és aggnapjaira belső megelégedést. Ezt óhajtom szivem mélyéből midőn a Temesvárott egybegyűlendő társulat tisztelt tagjait egyenkint és összesen rokonlelkűleg köszöntöm és magamat hazafiúi engedékeny érzéseikbe ajánlom,

ki is mély tisztelettel maradok a lelkes gyülekezet

legőszintébb hive: Sz. I.

Pozsony, július 19. 1843⁷

Hadd fűzzünk néhány magyarázó szót e levélhez. Először is megvilágítjuk a levélírás helyszínét s egyben a távolmaradás fő okát. 1843 májusában újabb országgyűlésre utaztak fel a vármegyei követek és a főrendi tábla tagjai Pozsonyba. Széchenyi *Naplója* tanúsága szerint⁴ 1843. május 25-én már Pozsonyban volt. Júniusban publikálta – a későbbi nevén – „kétgarasos tervért”, azt a kiváló javaslatát, hogy minden hold föld után két ezüstgaras adót számítva mintegy ötmillió forintnyi tőkét lehetne felhalmozni.⁵ Érthető tehát Széchenyi hivatkozása az időhiányra, hiszen minden szabad idejét lekötötte az „adóterve” körüli lobbizás. Egyébként a közreadott *Naplóban* 1843. július 7. és augusztus 31. között nincs bejegyzés. A Széchenyi napjait időrendi sorrendben bemutató kötet nem említi a fenti Széchenyi-levelet, és az augusztus 10. körüli események közt nem utal távolmaradására a temesvári gyűlésről.⁶

A Temesváron összegyűlt „hazafiakhoz” intézett levelének talán az a sora

keltett legnagyobb visszhangot a szívekben, amelyben a kor legfontosabb „ügyei” közé sorolta a „honunk lappangó kincsei(nek) a természeti tudományok segítségével” való kikutatását. A Széchenyi kezdeményezésére létrejött Magyar Tudós Társaság (az Academia) s az 1841-ben alakult Természettudományi Társulat elvi támogatása mellett „a legnagyobb magyar” levélbeli biztatása jelentette a korabeli „természetvizsgálók” (a sok amatőr természetbúvár és kevés hivatásos tudós) számára a legfőbb ösztönzést.

Füstbe ment terv: kísérlet a homeopátia elismertetésére

Elkerülte az orvos- és kultúrtörténészek figyelmét egy fontos egybeesés: 1843. augusztus 8., a temesvári nagygyűlés nyitó napja egyben a magyar homeopáták egyesületének Pesten tartott alakuló ülésének a napja is.⁷ A „valódi” homeopáták tehát nem lehettek jelen Temesváron. Ott volt viszont a homeopátiával rokonszenvező Lészay/Lészai Dániel (1798–1872), aki az orvos-sebészeti szakosztály ülésén előadást is tartott. Jellemző, hogy az ülésről az Orvosi Társban hírt adó – lásd fentebb – Halász Géza ezen – az utókor számára fontos – eseményről mindössze ezt írta: „Lészay Dániel a hasonszenvrül értekezék, (s ennek érdekében tett indítványa tudomásul vétetett).”

Nos, az utókor szerencséjére, Lészay értekezése teljes terjedelmében megjelent a *Munkálatokban* (lásd a 2. ábrát) az alábbi címmel: *Dr. Hahnemann, az orvostan mezején történt felfedezéseinek kísérletek általi megvizsgálását indítványozza Lészay Dániel, orvos-sebésztudor, fogorvoslás mestere, ns. Szászváros széke rendes főorvosa.*⁸ Olvassunk bele ebbe az értekezésbe: „Egy olly tárgy mellett kívánok szót emelni [...] mellynek csak pusztá neve is képes az orvosok egy részét még most is bosszúságra ingerelni [...] melly bár [...] az agitatio stadiumból, a higgadt keblű discussio terére még nem juthatott, s amely [...] mégis, a természetbúvárok, különösen az orvosok figyelmét [...] elmellőzhetetlenül igényli” – kezdi beszédét a 45 éves, 1829-ben Bécsben „a fogakról” írt disszertációjával⁹ orvosdoktori oklevelet szerzett szászvárosi (ma: Orăștie, Románia) főorvos. Igaz ugyan, fejtegeti, hogy ezt a helyzetet maga Hahnemann, „e gyógymód felfedezője” idézte elő, aki az ő, azaz racionális gyógytant kon-társágnak nevezte. Ám most, hogy már

Hahnemann „a Seine partjain szendergi a halál hosszú álmát”,¹⁰ Lészay felveti a kérdést: „Mi történjék a homoeopathiával?” Nem költőinek szánta a kérdést, azonnal meg is adja feleletet: „Ha nem csalatkozom, ezen [...] gyűlésnek egyik feladata az lenne, hogy a természet- és orvosi tudományok mezején történt minden felfedezést fogjon fel [...] azok [...] egy gyűlésről más gyűlésig vonatassanak kísérletek alá, az eredményről írásban és szóban a gyűlés értesítésék; itt a tárgy új vitatás alá vétessék, s a határozat közre bocsátassék.”

Lészay tehát nem a homeopátia kritikátlan elismerését kívánja! Csupán azt indítványozza, hogy alakuljon egy „bizottmány”, amelynek tagjai lennének az e gyógymóddal „már próbát tett” orvosok is, s e bizottság a jövő évi vándorgyűlés előtt tenne javaslatot: „miképpen lehetne ezen sarjadékat a törzsökös gyógymóddal párosítani?” S hogy e „párosítás” ötlete túlságosan ne ingerelje a hallgatóságot, siet leszögezni: „Én sem Allopatha, sem Hydropatha, sem Homoeopatha nem vagyok. Én orvos vagyok. Orvosi tudományt csak egyet ismerek.” Ennek az elvnek híveként úgy véli, lehet tanulni akárkitől, s ha a tana helyes, azt követni nem szégyen. S hogy „kipróbálás” nélkül semmit sem szabad elvetni, saját példáját idézi: 1836-ban Kolozsvárt egy „mivelt” társaságban „elménckedve” nyilatkozott a homeopátia „parányi adagjairól”. Erre egy, a hasonszenvi gyógyszereket Nagyváradon már 15 év óta használó hölgy neki szegezte a kérdést: „tettem-e próbát az új gyógymóddal?” Ez a szemrehányás indítja el Lészayt a homeopátiás gyógymóddal való kísérletezés útjára.

„Én sem Allopatha,
sem Hydropatha, sem
Homoeopatha nem
vagyok. Én orvos vagyok.”

A továbbiakban néhány kóresetet (kazuisztikát) sorol fel, amelyekben a homeopátiás gyógyszereket alkalmazva meggyőződött arról, hogy „hol a régi gyógymód elhagyván az orvost, a hasonszenvi ragadja ki a zavarból”. Előadása végén megismételte indítványát egy bizottmány létrehozására az önként vállalkozókból. „Mutassuk meg a világnak, hogy a magyar, e folyó évben Heilbornban¹¹ a hasonszenves orvosok által a két gyógymód egyeztetésére barátsággal és bizalommal nyújtott kezét első(ként) kívánja elfogadni.”

Nos, ma már tudjuk: nem fogadta el! A *Munkálatokban* ugyan említést

Kirándulás Buziásra

A vándorgyűlések alapszabályzatának kezdetektől egyik pontja volt az adott gyűlés helyszínéhez közeli természeti kincshez, fürdőhöz szervezett kirándulás. Így jutottak el 1842-ben a beszercebányai gyűlés résztvevői a szliaicsi fürdőbe, és ezért kirándultak egy évvel később Temesvárról Buziásra. Nem tartjuk helyesnek e vándorgyűlést „Buziás-Temesvár” néven emlegetni – ahogy teszi ezt például Szőkefalvi-Nagy –, hiszen a fő helyszín Temesvár volt, Buziásra csupán kirándultak.

A kirándulásra jelentkező orvosok előtt nem volt teljesen ismeretlen Buziás neve. A pesti egyetem orvosi karának „füvésztanára”, a pozsonyi születésű Sadler József (1791–1849) már 1841 januárjában közzétett egy rövid értekezést az *Orvosi Tárb*ban a buziási ásványvizekről.¹⁶ Ebben közli, hogy a Helytartótanács őt szólította fel, hogy minden forrás vizét vegytanilag vizsgálja meg. 1839 augusztusában látogatott el Buziásra, majd 1840 nyarán Pesten fejezte be vizsgálódásait. Az eredményt felterjesztette a Helytartótanácsához. Tervezte egy különös munka kiadását is a buziási vizekről és a „vidékrül” – ám ennek megjelenése „egy esztendőbe kerül” –, ezért már most „dióhéjban” közzétette a vizek analízisének eredményeit. Jelezte, hogy ezek eltérhetnek az 1810-ben tanszéki elődje, Kitaibel Pál (1757–1817) által végzett analízis eredményeitől. Ezt azzal magyarázta, hogy „jelenben a vegytan magasabb fokon áll”, és a most már bekerített források vize is tisztább. Táblázatban közölte a vízelemzés eredményeit, amelyeknek ismertetéséhez eltekintünk, hiszen azok megértéséhez a reformkori vegytani szakmáéval ismernie szükséges. Sadler nem foglalkozott a buziási vizek gyógyászatban való használhatóságával.

Megtette ezt azonban a temesvári gyűlés és kirándulás mindenese, Temes vármegye tiszteletbeli (?) főorvosa, Deutsch Ferenc József 1843-ban kiadott munkájában. Deutsch – 1860-tól Tanfi – Ferenc József (1808–1877) személyében ma elsősorban a Kárpát-medence első ásványvizes térképének elkészítőjét tiszteljük.¹⁷ Az 1840-es években Temesváron élt, tagja volt a temesvári orvosgyűlésnek, a vándorgyűlés résztvevőinek névsorába nyolcadikként, mint „Ns. Temes megye A. Főorvosa” iratkozott be.

Munkája előszavában elárulja, hogy eredetileg „Temesvár és a Bánság orvosi helyírásához” kívánt „adalékokat” kiadni. Ez nem készült el – „későbbben

Dr. Hahnemann, az orvostan mezején történt felfedezéseinek kísérletek általi megvizsgálását indítványozza

L é s z a y D á n i e l,
orvos-sebésztudor, fogorvoslás mestere, ns. Szászváros széke rendes főorvosa.

Egy olyan tárgy mellett kívánok szót emelni tisztelt gyűlekezeti! melynek csak pusztán neve is képes az orvosok egy részét még most is buszuságra ingerelni; mely már nem egyszer poklokra kárhoztatva, gyaláztatva, az orvosok közt a szükséges egyetértést, az emberiség javára czélzó együtt munkálást több mint 25 év óta zavarta s zavarja: egy olyan tárgy mellett mondom, mely bár annyi évvel lefolyta után is a legkeserűbb agitatio stadiumából, a higgadt keblű discussio terére még nem juthatott, s a mely mind ezen recriminatio daczára mégis, a természetbúvárok, különösen az orvosok figyelmét, ha a részrehajlás bűne alól menekedni akarunk, elmulasztatlanul igényli. Érttem a hasonszenvi gyógymódot, az úgy nevezett homeopathiát.

Lészay Dánielnek a homeopátia vizsgálatát indítványozó előadásának kezdete a Munkálatok 54. oldalán

tesznek az indítványról (54. o.), de annak megvalósulásáról nem találtunk adatot.

Lészay „füstbe ment tervét” gyorsan elfeledték a temesvári gyűlés résztvevői. S e feledés tart ma is: a homeopátia magyarországi történetét feldolgozó monográfia nem tud sem Lészay indítványáról, sem a vándorgyűlés nyitóülésének és az alakulóülés napjának egybeeséséről.¹²

Ennek az egybeesésnek volt egy érdekes sajtóvisszhangja. A már az *Orvosi Tárb*ban tett tudósításáról ismert Halász nemcsak orvos kollégáit, hanem a nagyközönséget is tájékoztatta a kor leghíresebb lapjának, Kossuth *Pesti Hírlapjának* hasábjain. Ami a magyar homeopáták felháborodását kiváltotta, az a híradáshoz csatolt lábjegyzete volt: „Különös, hogy éppen ezen időben, melyre a két testvérhaza minden orvosa és természetvizsgálója, minden felekezet s színzet különbség nélkül, eszme- s tudománycserére összehivatott; némelly homeopathák – kik különben mindig ki nem hallgatásról panaszkodnak – magokat elszigetelve, Pesten hasonszenvi gyűlést tartattak.”¹³

Nos, a válasz nem sokáig váratott magára, s nem akárki tollából született meg! Balogh Pál¹⁴ Nyilatkozatában előbb megismétli Halász teljes lábjegyzetét – a „panaszkodnak” szó után kérdőjelet helyezve –, majd így folytatja: ezen lábjegyzet „a közösség előtt azon gyanús színben mutatja fel a hasonszenvészeket, mintha ezek nemcsak különkődők, hanem a természettudományok ellenségei is volnának, s mintha ezen tisztátalan forrásból indulva, tették volna gyűléseiket a temesvári gyűléssel egy időre...” Ezek

után Balogh megmagyarázza e valóban különös egybeesés okát: „azon gyűlés nem némelly homeopathák, hanem Magyarhon hasonszenvészei által tartatott [...] (s) nem különkődésből tétetett aug. 10-ikére, hanem mint ezen nap, a reformált gyógyművészség alapítójának emlékezetére Németországban is ezen célra használtatik, ezen gyűlést e napra tenni célirányosnak tartatott.” S hogy e kellemetlen egybeesést a jövőben elkerüljék, a magyar hasonszenvészek „a magyar orvosok és természetvizsgálók gyűlésébe résztvehetés kedvéért” a hasonszenvi orvosok mindenkor egy hónappal a vándorgyűlés előtt jönnek majd össze. A „résztvevéstől” egyébként – hangsúlyozza Balogh – „nem rettenté el őket a tavalyi beszercezi fogadtatás”. A hasonszenvi orvosok Nyilatkozatát – látva, hogy „Temesvárottán több türelem s méltánylás uralkodott a hasonszenvi orvosok iránt” – Balogh optimistán zárja: „...remélni lehet, hogy azon korban, midőn a különböző hitvallások, az egész művelt világban egyenlő társasági jogokat igényelnek, s midőn a különféle vélemények iránti teljes türelem, mint a civilizatio egyik nemes sugárzata, nálunk is mindinkább terjengeni kezd, az orvosi különböző felekezetek is egymás iránt illő méltánylással leendenek, s hogy az orvosok közti feszültség, idegenkedés és gyűlölködés, lassankint eloszlандanak.”¹⁵

Érdekes – de érdemes-e? – eljátszogatni a gondolattal: hogyan alakult volna a magyarországi homeopátia sorsa, ha Temesváron ott van a hasonszenvészzel szimpatizáló gróf Széchenyi, illetve a magyar homeopáták több ismert képviselője, élükön Balogh Pállal.



A vándorgyűlés emlékére D. Böhm által készített érem. Felirata: „Gazdagítva boldogít”, illetve „Sz. (abad) k. (irályi) Temesvár városa a m. orvosok s természetbúvárok az 1843 évi aug. 8. kebelében tartott gyülekezete emlékeül”

fog megjelenhetni” –, viszont e most kiadott értekezését „maradandó jeleül” az együtt töltött napoknak, a nagygyűlés minden résztvevője megkapta.

Deutsch közölte mind Kitaibel, mind Sadler elemzéseit – ezek részletes ismertetésétől a fentiekben említett okok miatt eltekintünk. Olvassunk bele azonban *A buziási vizek gyógyereje, kórtörténeti vázlatokkal* című fejezetbe. Deutsch leszögezi: „...a buziási víz kőolaj vas és sókkal ellátott savanyú víz, mely alkatrészeinél fogva egy sorban áll az égeri¹⁸, pyrmonai¹⁹ [...] de kivált a niedernau²⁰ vizekkel [...] tehát gyógyhasznára nézve is azon eredményt kell várunk, melylyet az említett vizektől, különösen a niedernautól tapasztalánk.” Ennek megfelelően a buziási vizek különösen hatnak a „húgykészítő s nemző életművek rendszerének hibás vegyület és erőtelenségéből származott” bajjaiban, azaz érthetőbb mai szavakkal az urológiai és nőgyógyászati bajokra (vesehomok, veseekő). Állításának igazolására néhány kóreset leírását közli, mely kazuisztikák az urológia története iránt érdeklődők számára lehetnek érdekesek.

Figyelemre méltó fejezete Deutsch értekezésének *A vízgyógy alatt követendő életmód* című „tízparancsolat”, azaz 10 pontba sűrített fürdői szabályzat. Például a kúra ideje alatt kerülni kell a kövér, fűszeres füstölt ételeket, de a gyümölcsöt is; evés előtt s után egy órával, vagyis az asztalnál közönséges vízként nem használható; mind a túl forró, mind a túl hideg víz kerülendő – ne feledjük, ez a Priessnitz-féle hidegvíz-kúra fénykora – a beteg este kilenckor már kerüljön ágyba. A szorosan vett diétán túl az életvitelre is ad tanácsot: a kúrázó kerüljön minden testet/

lelket kimerítő tevékenységet, az e vidéken „epéslázt”²¹ gerjesztő „hévség” idején hús helyen tartózkodjon.

Deutsch megemlíti a „véletlenségeket”, vagyis a gyógyvízkúra alatt olykor előforduló „kórbonyolódásokat”, azaz szövödményeket (ájulás, székrekedés, vérfolyás, küteg, azaz bőrkiütés). A legveszedelmesebb azonban a gyógyítás alatt gyakran megjelenő váltóláz. Ennek három oka lehet. Első a víz hibás használata, például „orvosi utalvány nélkül, sőt épen ennek ellenére”. A másik ok az „ételrendetlenség”, magyarán a megnövekedett étvágy mértéktelen kielégítésével kialakuló „emésztetlenség”. Ám mivel az egész bánáti rónaságon a váltóláz „szórvány s gyakran járványképen” is uralkodik, tehát harmadik okként az „éghajlat befolyása” is szóba jöhet – figyelmeztet Deutsch –, ezért a láz okát „gyarlóság lenne a víz alkatrészeiben keresni”.

Érdeemes felfigyelni a Deutsch szövegében előforduló „orvosi utalvány” kifejezésre, ami összhangban a bevezetésben említett „Csokerlyan helybeli érdemdús fürdőorvos” törvényhatósághoz évenként benyújtott „tudósításával”, arra utal, hogy Buziásnak már volt fürdőorvosa. A résztvevők névsorában a 80. szám alatt szereplő Csokerlyan György orvosdoktor lakhelyeként valóban Buziás szerepel. Amikor 1839-ben Wachtel Dávid tudósította az *Orvosi Tár* olvasóit a temesvári orvosegyesület megalakulásáról így írt róla: Egykori nemes torontálmegyei rendes főorvos, jelenleg pedig a buziási fürdők orvosa Dr. Csokerlyán György.²²

Rövidre zárva: Deutsch 1843-as fürdőkalauza – Buziáson az ivókúra mellett hideg, langyos és meleg fürdő,

valamint zuhany is igénybe vehető volt – fontos dokumentuma a reformkor balneológiai irodalmának. Az egy évvel korábban Szliácsra látogató orvosok és természetvizsgálók láthatták, hogy a jóval híresebb felvidéki fürdőnek nincs fürdőorvosa.

Temesvár: a váltóláz iránti orvosi érdeklődés bölcsője

Deutsch fürdőirata a váltóláz okának az itteni éghajlatot tekintette. Ez nem meglepő! Amikor 1839-ben a temesvári orvosegyesület III. ülésén felolvasta Temesvár népességéről s ennek halandóságáról szóló értekezését, a felolvasás után vitába keveredett kollégáival. Egyesek ugyanis a temesváriak magas halandóságát – a népesség száma a holtakéhoz 16:1,²³ míg Budán ez az arány 25:1 volt – a rendetlen életmódban, „szesz italokkai visszaélésben” keresik, Deutsch szerint e „minden várákozást felülmúló halandóság” oka „egyedül az itteni égalji viszonyokban” rejlik. Deutsch e nézetét lábjegyzetben támogatja az ülések jegyzőkönyvét közreadó Wachtel: „Sok történet ugyan már [...] nálunk húsz év oltá [...] kivált egészségügyi tekintetben: mocsarak lecsapolattak; a várakok kiszárítottatva [...] az egészségre nézve olly ártalmas ristenyésztes a temesi bánóságban csaknem egészen megszűnt: így az égalj jobb lett ugyan, de még korántsem jó [...] A posványos tájakban uralkodó kórok származatára nézve nem annyira az álló víz kipárolgását kell tekintenünk, mint azt, mi a posványt posványra teszi: a víz székét, fenekét, s az ezt képező s mélylyen terjedő életműves [szerves] testek maradványait.”²⁴

Mind Deutsch, mind Wachtel tehát sejtik, hogy posláz, váltóláz (malária) és a posványok (mocsarak) között van valamilyen összefüggés: ahol posvány van, ott gyakori a posláz. Ezek után érthető, hogy mindkettejük előadásának témája is a temesvári vándorgyűlésen a váltólázhoz kapcsolódott. Deutsch előadásáról ez került be az orvos-sebészeti szakosztály jegyzőkönyvébe: „Deutsch József temesi főorvos, a bánági viszonyokról érdekes értekezése következtében, a váltóláz természetéről, eredetéről, gyógymódjáról stb., a tudomány határai között élénken vitatkoztak [...] több orvos urak.”²⁵

A vitázók közt természetesen ott volt Wachtel is, aki saját előadást is tartott *A mireny méltánylatához* címmel (olvasható a *Munkálatok* 42–47. oldalain). Kiemeljük a lényegét: Wachtel a

váltólázakban sokkal nagyobb sikerrel adja a mirenyt (arsenicumot), mint a kinalt (kinint).

Látható tehát, hogy a váltóláz, poszláz központi témája volt a temesvári nagygyűlésnek. Sajnos, a vitahozzászólásokat nem tudjuk ismertetni, azonban a vita zárszava így maradt fenn az augusztus 13-i szakosztályi ülés jegyzőkönyvében: „A magyar orvosok és természetvizsgálók 1843-diki temesvári nagy gyűlésére kitűzött azon kérdés: »Mint lehetne a posvány lég kifejlődését a bántási rónákban megakadályoztatni, vagy ha az lehetetlen volna, bír-e a gyógytudomány oly szerekekkel, mellyek ezen lég befolyásának, az emberi testre beható ártalmát gyöngíteni, vagy végképp megszüntetni képesek volnának«, megfejteni az idő szűke miatt kimerítőleg nem tárgyalhatván, pályakérdéssé alakítatott [...] bírálendő leend a budapesti (!) kir. orvosegyesület...»²⁶

Ismét rövidre zárva: az 58 aranyból álló pályadíj győztesét 1845-ben, a pécsi vándorgyűlésen hirdették ki. A pesti Orvosegyesület a díjat Bittner Imre (1789–1887) – 1848-tól Kéry –, Arad megyei főorvosnak ítélte oda *A Bántás poszlázairól* című munkájáért. Pályázata 1847-ben, Pesten, nyomtatásban is megjelent 110 oldalon. E munkát elemzi a néhai esztergomi orvostörténész, Szállási Árpád, aki így sommázza Bittner érdemét: „Minden megfigyelése kitűnő, csak éppen a szűnyog szó hiányzik [...] s így nem lett belőle a magyar Laveran”.²⁷ Charles Laveran (1845–1922) a váltóláz kórokozójának, a Plasmodiumnak felfedezője – 1907-ben ezért orvosi Nobel-díjat kapott. Már előtte, 1902-ben kapott Nobel-díjat Ronald Ross (1857–1932), aki tisztázta a szűnyog szerepét a malária terjesztésében. Kéry Bittner tehát inkább a magyar Ross lehetett volna.

Fontosnak tartjuk a temesvári vándorgyűlés szerepét kiemelni a váltóláz/malária iránti orvosi érdeklődés felkelésében. Hiszen például a malária magyarországi történetét feldolgozó Ringelmann meg sem említi a Temesváron történeteket.²⁸ Bittnernek *A Bántás poszlázairól* című munkáját ugyan ismeri, de szót sem szól a pályadíjról, amely e mű létrejöttét kezdeményezte. A Bittner-mű előtti évekből mindössze Pap Ferenc 1834-ben írt disszertációját említi, aki latin nyelvű munkájában „a mocsarakról és a kigőzölgéseikkel okozott betegségekről” (...*de paludibus et morbis exhalationibus earum provocatis*)²⁹ értekezett.

Két évvel később, 1836-ban írta meg Bittner földije, az ugyancsak Késmárkon született Topperczer Tamás (1800–1880) *A váltóláz természet-históriájának*

vázlata című értekezését, amely sajnos kéziratban maradt.³⁰

Bittner tehát az igazságra tapintott, amikor 1847-ben ezt írta: „A bántási poszlázról literatúránk szinte tökéletesen hiányzik.” E hiányt igyekeztünk pótolni a fentiekben, kiemelve, hogy az 1843-ban a vándorgyűléshez köthető történések voltak az elindító annak az orvostudományi érdeklődésnek, amely ötven évvel később Kolozsvárott jutott – a külhonból is jól látható, bár alig észrevett – csúcra id. Jancsó Miklós malária-akutataibaiban.³¹

Összegezve: ismerve a még kiemelhető, de most nem ismertett „adalekokat”, a koronavírus-járvány miatt beszűkült, többnyire az internetes keresésre kárhoztatott kutatási lehetőségeket, meggyőződésünk, hogy orvos- és kultúrtörténészeink a jövőben még fognak tudni újat mondani a magyar orvosok és természetvizsgálók negyedik, Temesváron, 1843-ban tartott vándorgyűléséről.

Köszönetnyilvánítás: Ez úton is köszönöm Kutasy Tamásnak (Bécs) a korabeli dokumentumok, illetve azok másolatai megszerzésében nyújtott önzetlen segítségét.

Jegyzetek

- 1 Szőkefalvi-Nagy Zoltán: A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései (1841–1933). *Orvostörténeti Közlemények* 50. kötet, 1969, 45–56. o.
- 2 Halász Géza: A magyar orvosok és természetvizsgálók 4-dik nagy gyűlése Temesvárott. *Orvosi Tár*, 1843, Negyedik kötet, 8. szám, 137–145. o.
- 3 A kézirat másolatának megszerzésében nyújtott segítségért ez úton is köszönetet mondok Kutasy Tamásnak (Bécs).
- 4 Széchenyi István: *Napló*. Szerkesztette, válogatta, jegyzeteket írta Oltványi Ambros. Gondolat, Budapest, 1978. 1012. o.
- 5 Csorba László: *Széchenyi István*. M-Érték Kiadó, 2010. 246. o.
- 6 Gazda István: *Széchenyi napjai. Történelmi-művelődéstörténeti kronológia*. Tájak-Korok-Múzeum Egyesület, Budapest, 1991.
- 7 Kiss László: A magyarországi homeopáták első egyesülete (1843–1845?). *Comm. de Hist. Artis Med. (Orvostörténeti Közlemények)* 190–193. kötet, 2005, 223–228. o.
- 8 Lészay Dániel: Dr. Hahnemann, az orvostan mezején történt felfedezéseinek kísérletek általi megvizsgálást indítványozza. In: Bugát Pál – Flór Ferenc: *Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Temesvárott tartott Nagy-Gyűlésének Munkálatai*. Pest, 1844. 54–57. o.
- 9 Dörnyei Sándor: *Régi magyar orvosdoktori értekezések*. Harmadik kötet. Bécs: Egyetem és Josephinum. 1729–1848. Borda Antikvárium, Zebegény 2010. 120. o.

10 Samuel Hahnemann (1755–1843), a homeopátia, hasonszenvészet megalapítója. Alapgondolata: a betegség megszüntethető olyan hatóanyag minimális adagjával, amely nagyobb mennyiségben ugyanazt a kórformát okozza, vagyis „Similia similibus curantur”. Hahnemann 1843. július 2-án Párizsban hunyt el.

11 Valószínűleg elírás, helyesen: Heilbronn, német város (Baden-Württemberg).

12 Kóczián Mária – Kölnei Lívia: *Homeopátia Magyarországon 1820–1990*. Noran Könyvkiadó Kft., 2003.

13 Halász Geiza (!): A magyar orvosok és term. vizsgálók nagygyűlése Temesvárott (Folytatás s vége). *Pesti Hírlap*, 1843, 278. sz. 591. o.

14 Ma Almási Balogh Pálként (1794–1867) ismerjük őt, Széchenyi István és Kossuth Lajos háziorvosaként a legtekintélyesebb homeopata orvos volt, 1843-ban ő lett a homeopata egyesület titkára (elnököt nem választottak).

15 Balogh Pál: Nyilatkozat a hasonszenvi orvosi egyesület ügyében. *Pesti Hírlap*, 1843. 796. o.

16 Sadler József: A buziási ásványvizek (in nuce). *Orvosi Tár*, 1841, VI. félév, 4. sz. 49–53. o.

17 Dobos Irma: *A Kárpát-medence első ásványvizes térképe. Deutsch Ferencz József (1808–1877) orvos munkássága. Alkoholmentes italok*, 2004, 1. sz. 31–32. o.

18 Éger/Eger – mai neve Cheb (Csehország), hozzátartozik a ma Františkovy Lázně (Francenzbad) fürdő.

19 Pyrmont, ásványvizeiről és fürdőjéről híres porosz város.

20 Azonos a porosz Niederselters határában található forrás vizével, amely selteri víz néven volt ismert Magyarországon is.

21 Galenus (131–200) a váltólázat epéből származó kórnak tekintette (Ringelmann). Úgy látszik, e téves felfogás még 19. század derekán is kísért.

22 Wachtel Dávid: A temesvári orvosegyesület 1839-ben. *Orvosi Tár*, 1840, ötödik félév, 21. sz. 322. o.

23 Hasonló arányt – 14 élőre 1 halott – talált majd Bittner is a Temesváron tartózkodó katonák között.

24 Wachtel, i. m. 327. o.

25 Halász Géza: A magyar orvosok és természetvizsgálók 4-dik nagy gyűlése Temesvárott. *Orvosi Tár*, 1843, Negyedik Kötet, 8. sz. 141. o.

26 Halász i. m. 142–143. o.

27 Szállási Árpád: Kéry Bittner Imre. *Orvosi Hetilap*, 1978, 6. sz. 344–346. o.

28 Ringelmann Béla: A leküzdhetetlennek látszó betegség: a malária. *Comm. Hist. Artis Med. (Orvostörténeti Közlemények)* 100. kötet, 1982. 69–81. o.

29 Dörnyei Sándor: *Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849*. Második kötet. Borda Antikvárium, Budapest, 2001. 84. o.

30 Kiss László: A váltóláz természet-históriájának vázlata dr. Topperczer Tamástól. *Comm. de Hist. Artis Med.* 166–169. kötet, 1999. 41–57. o.

31 Lukács Dezső: Id. Jancsó Miklós malária kutatásai. *Orvosi Hetilap*, 1981, 4. sz., 224–226. o.

